

**М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык
Илимий-изилдөө университети
Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университети**

Д 08.24.707 Диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда

УДК: 333:333.002.2:510

Омошев Төлөгөн Теңирович

**Агроөнөржай комплексиндеги илимий-техникалык прогрессти
маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде
божомолдоонун аймактык көйгөйлөрү**

Адистиги: 08.00.06 – улуттук жана аймактык экономика

Экономика илимдеринин доктору илимий даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2025

Диссертациялык иш К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университеттин “Экономика жана каржы” кафедрасында аткарылды

Илимий кеңешчи:

Омурзаков Сатыбалды Ашимович
Экономика илимдеринин доктору, профессор

Расмий оппоненттер:

Жетектөөчү мекеме:

Диссертацияны коргоо 2025-жылдын “___” _____ күнү саат ___дө М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык Илимий-изилдөө университетине жана Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетине караштуу Экономика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук илимий даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д 08.24.707 диссертациялык кеңешинин отурумунда болуп өтөт. Дареги: 720023, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, Тоголок Молдо көчөсү, 58.

Диссертация менен М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык Илимий-изилдөө университетинин китепканасынан (720023, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, Тоголок Молдо көчөсү, 58) жана Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин китепканасынан (720000, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Киев көчөсү, 44), ошондой эле Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын <https://vak.kg> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2025-жылдын “___” _____ таркатылды

**Д 08.24.707 Диссертациялык кеңешинин
илимий катчысы, э.и.к., доцент:**

Окенова А.О.

I. ДИССЕРТАЦИЯЛЫК ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу. Кыргыз Республикасындагы экономикалык өзгөртүп түзүүлөрдүн заманбап курсунун негизги милдеттеринин бири маалыматтык технологиялардын негизинде социалдык-экономикалык өнүгүүнүн жаңы сапатына өтүүнүн шарттарында мамлекеттин жөнгө салуучу функцияларын модернизациялоодо турат. Маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын (МКТ) өнүгүүсү жана кеңири колдонулуусу акыркы он жылдыктардагы илимий-техникалык прогресстин глобалдуу тенденциялары болуп саналып, ал адам ишмердүүлүгүнүн билим берүү, жумуш менен камсыз кылуу, саламаттыкты сактоо, экономика ж.б. сыяктуу көптөгөн чөйрөлөрүндө олуттуу өзгөрүүлөргө алып келди.

Экономикалык туруксуздуктун шарттарында Кыргыз Республикасынын агроөнөржай комплексинин (АӨК) туруктуулугун жогорулатуунун учурдагы көйгөйлөрү көп жагынан АӨКтөгү илимий-техникалык прогрессти маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде божомолдоо менен байланышкан. Рынок экономикасынын жана айрыкча өткөөл мезгилдин шарттарында айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн, өндүрүш факторлорунан болгон статистикалык мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана көз карандылыктарын аныктоого негизделген божомолдоо маселелерин чечүүгө болгон салттуу ыктоону жетишээрлик деп таанууга мүмкүн эмес. Анткени ал чарба жүргүзүүчү субъекттердин болуп жаткан жараяндарга адекваттуу жүрүм-турумун эске албайт.

АӨКтөгү илимий-техникалык прогресстин маалыматтык-коммуникациялык технологияларга негизделген божомолдук моделдерин иштеп чыгуу жана ишке ашыруу, ошондой эле айыл чарба өндүрүшүнүн жаратылыш-климаттык потенциалын божомолдоо бүгүнкү күндө өзгөчө актуалдуулукка ээ. Айыл чарбасындагы орун алып жаткан жаратылыштык-климаттык шарттарга адаптацияланышкан өндүрүштүк-экономикалык жараяндарды моделдөө айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүнө божомолдонгон окуялардын жана чечимдердин таасири астында айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгүнүн өзгөрүүсүн кыска жана орто мөөнөттүү божомолдоонун ишенимдүүлүгүн жогорулатуунун негизинде орун алган рыноктук стратегияны негиздөөгө мүмкүндүк берет.

Кыргыз Республикасынын экономикасы рыноктук реформалардын шартында болуу менен өзүнүн иштөөсүнүн натыйжалуулугуна жетишүү үчүн олуттуу аракеттерди талап кылат. Рыноктук реформаларды оң жакка ишке ашыруунун жана экономиканын иштөөсүнүн эң маанилүү шарты болуп анын ийкемдүүлүгү жана рынок конъюктурасынын өзгөрүүсүнө оптималдуу жооп берүү жөндөмү эсептелет. Бүтүндөй экономиканын да, кандайдыр бир ишканалардын да ийгиликтүү иштөөсүнүн ачкычы болуп бардык материалдык жана интеллектуалдык активдерди максималдуу натыйжалуу пайдалануу, ошондой эле МКТнын базасында ишканалардын өнүгүүсүнүн туруктуу динамикасын аныктаган илимий-техникалык прогрессти ишке ашыруу болуп саналат.

Мамлекеттин экономикалык өнүгүү стратегиясы өзүнүн негизги шарты катары биринчи кезекте агроөнөр жай комплексинин өсүшүн камтышы керек. Дал мына ушундай маселелерди чечүүдө, биздин оюбузча, экономиканын математикалык жана инструменталдык ыкмаларын колдонууга мүмкүн. Акыркы он жылдыктарда МКТны өнүктүрүүнүн жогорку темптерине карабастан, Кыргыз Республикасы экономиканы жана коомду маалыматташтыруу деңгээлинде өнөр жайы өнүккөн өлкөлөрдүн деңгээлине чыга алган жок. Мындай абал жарым-жартылай жалпы экономикалык себептерден (экономикадагы кризистин узакка созулушу, калктын басымдуу бөлүгүнүн материалдык жыргалчылыгынын төмөн деңгээли) шартталган.

Жогоруда айтылгандардын жыйынтыгы менен, маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде Кыргыз Республикасынын агроөнөр жай комплексинде илимий-техникалык прогрессти божомолдоонун аймактык көйгөйлөрүн чечүүгө байланышкан диссертациянын темасы актуалдуу экени, ал эми диссертациялык изилдөөнүн өзү өлкөнүн экономикасын өнүктүрүү жана калктын жашоо деңгээлин жогорулатуу үчүн суроо-талапка ээ экендиги талашсыз. Ошондой эле диссертациялык изилдөөнүн темасы менен анда каралган көйгөйдүн Кыргызстандын агроөнөр жай комплексин өнүктүрүүнүн мамлекеттик жана аймактык программалары менен түз байланышын белгилей кетүү зарыл. Кыргыз Республикасынын агроөнөр жай комплексиндеги илимий-техникалык прогрессти маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде божомолдоо тутумунун теориялык жана практикалык көйгөйлөрүнүн жетиштүү деңгээлде иштелип чыкпагандыгы, ошондой эле бул көйгөйлөрдү чечүүнүн актуалдуулугу жана практикалык мааниси диссертациянын темасын тандоону, максаттарын, милдеттерин жана изилдөөнүн негизги багыттарын аныктады.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүүчү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык изилдөө демилгелүү болуп, иштин тематикасы Кыргызстандын жалпы илимий жана мамлекеттик изилдөө программаларына ылайык келет. Бул иш ошондой эле Кыргыз Республикасынын туруктуу өнүгүү стратегиясы жана 2035-жылга чейинки экономикалык өнүгүүнү инновациялык модернизациялоо концепциясы менен тыгыз байланышта. Ал экономиканын агрардык секторун, тактап айтканда, Кыргыз Республикасынын агроөнөр жай комплексин 2018-2040-жылдарга өнүктүрүү программасына толугу менен шайкеш келет, ал агроөнөр жай комплексин өнүктүрүү, ресурстук жана каржылык колдоо көйгөйлөрүн чечүү, ошондой эле Кыргызстандын айыл чарбасынын жана кайра иштетүү өнөр жайынын натыйжалуулугун жогорулатууга багытталган чараларды ишке ашыруу механизмдерин өнүктүрүү үчүн иштелип чыккан. Жумуш К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университетинин «Учурдагы Кыргызстандагы Инновациялык экономиканы жана агроөнөржай комплексиндеги илимий-техникалык прогрессти аймактык божомолдоону өнүктүрүү көйгөйлөрү» багыты боюнча изилдөө иштеринин планына ылайык аткарылган.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты жана милдеттери.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты - маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде Кыргыз Республикасынын агроөнөр жай комплексинде илимий-техникалык прогрессти башкаруу тутумунун абалын жана аны өркүндөтүүнүн теориялык-методологиялык жана уюштуруучулук-усулдук жактан изилдөө, Кыргызстандын экономикасын өнүктүрүүгө олуттуу салым кошо турган экономикалык үлгү түрүндө түзүлгөн мамлекеттик саясаттын натыйжалуу иштешин камсыз кылуу. Бул максатка жетүү үчүн диссертациялык изилдөөдө төмөнкүдөй илимий жана практикалык милдеттер коюлган:

- маалыматтык коомдун шарттарында Кыргыз Республикасынын агроөнөр жай комплексинде илимий-техникалык прогрессти башкаруунун теориялык-методологиялык жана уюштуруучулук-усулдук негиздерин кароо жана маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын түзүмүн аныктоо;

- Кыргызстандын илимий-техникалык прогрессинин жана инновациялык экономикасынын абалын, өнүгүүсүн изилдөө жана анын негизги түзүүчүлөрүн, ошондой эле каржылоо тутумун бөлүп көрсөтүү;

- маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын иштөөсүнүн заманбап шарттарында негизги көрсөткүчтөрдүн динамикасына жана Кыргыз Республикасынын агроөнөр жай комплексин өнүктүрүүнүн келечегине макроэкономикалык талдоо жүргүзүү;

- келечекте Кыргыз Республикасынын агроөнөр жай комплексинин субъекттеринин мүмкүн болгон абалын жана ишмердүүлүгүнүн жыйынтыктарын тактоого багытталган сандык жана сапаттык пландоо алдындагы изилдөөлөрдүн тутуму катары болгон экономикалык божомолдоонун теориялык жана методологиялык аспектилерин изилдөө;

- маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын жана агроөнөр жай комплексин өнүктүрүүнүн механизмдеринин негизинде Кыргыз Республикасынын агроөнөр жай комплексиндеги илимий-техникалык прогрессти башкаруунун теориялык жана методологиялык көйгөйлөрүнө карата болгон ыктоолорду тутумдаштыруу, маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын келечектүүлүгүн негиздөө менен айыл чарба өндүрүшүн башкаруунун алдыңкы ыкмаларын иштеп чыгуу;

- оптималдаштыруунун бар болгон жана алдыңкы ыкмаларынын базасында бул моделдерди ишке ашыруунун механизмдерин негиздөө менен маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде илимий-техникалык прогресстин уюштуруучулук-экономикалык аспектерин изилдөө;

- мал чарбасында илимий-техникалык прогрессти өнүктүрүүнү экономикалык-математикалык моделдөөгө карата теориялык жана методологиялык ыктоолорду иштеп чыгуу, мал чарба продукциясын чыгаруунун натыйжалуулугунун орточо көрсөткүчүн жана ийкемдүүлүк коэффициентин божомолдоо үчүн жалпыланган экономикалык-математикалык тутумдарды куруу усулун иштеп чыгуу;

- Кыргыз Республикасынын экономикасынын агрардык секторундагы илимий-техникалык прогрессти жана өсүмдүк өстүрүүчүлүктү (дыйканчылык)

өнүктүрүү механизмдерин маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде оптималдаштыруунун илимий-теориялык жана практикалык аспектилерин изилдөө жана өлкөнүн аймактарында бул айыл чарба тармактарын өнүктүрүүнү оптималдаштыруу боюнча сунуштамаларды берүү;

- Кыргыз Республикасынын кайра иштетүү тармагындагы илимий-техникалык прогрессти жана бул тармакты өнүктүрүүнүн механизмдерин маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде оптималдаштыруунун илимий-теориялык, практикалык аспектилерин изилдөө жана өлкөнүн аймактарында бул кайра иштетүүчү тармактарды өнүктүрүүнү оптималдаштыруу боюнча сунуштамаларды берүү;

- айыл чарбасынын аймактык дүң продукциясынын деңгээлин божомолдоо үчүн жалпыланган экономикалык-математикалык тутумдарды тургузуунун усулун иштеп чыгуу жана өсүмдүк өстүрүү (дыйканчылык) жана мал чарбачылыгынын продукциясын чыгаруунун орточо натыйжалуулук көрсөткүчүн, ийкемдүүлүк коэффициентин эсептеп чыгуу;

- айдоо аянттарынын, айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгүнүн түзүмүн оптималдаштыруу ыкмаларын иштеп чыгуу жана айыл чарба өндүрүшүнүн ресурстарын бөлүштүрүүнү оптималдаштыруунун негизги багыттарын аныктоо;

- экономиканын кайра иштетүү тармагында оптималдаштыруу жана божомолдоо тутумун башкаруунун өзгөчөлүктөрүн кароо, математикалык моделдөөнү колдонуу менен экономиканын өсүүсүн божомолдоонун кээ бир ыкмаларын сунуштоо, сандык параметрлерди эсептеп чыгуу;

- агроөнөржай комплексинин экономикалык туруктуулугуна жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнө жетишүүнүн алардын өнүгүү тенденциясынын негизиндеги келечектүү багыттарын изилдөө;

- агроөнөржай комплексиндеги инновациялык ишмердүүлүк аркылуу экономикалык өсүүнүн социалдык-экономикалык көрсөткүчтөрүн божомолдоонун оптималдуу усулун сунуштоо;

- илимий-техникалык прогрессти экономикалык жараяндарды моделдөөнүн жана Кыргыз Республикасынын агроөнөржай комплексин өнүктүрүү механизмдеринин негизинде оптималдаштырууну башкаруунун экономикалык механизмдин өркүндөтүү боюнча сунуштамаларды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде Кыргыз Республикасынын агроөнөр жай комплексинде илимий-техникалык прогрессти башкаруу системасынын абалын жана аны өркүндөтүүнүн теориялык-методологиялык жана уюштуруучулук-усулдук жактан изилдөөдө, экономиканын инновациялык тутумун түзүү жана андан ары өнүктүрүү, Кыргыз Республикасынын агроөнөр жай комплексин туруктуу өнүктүрүү шарттарында улуттук инновациялык тутумдун максаттарына жетишүүгө багытталган экономиканын инновациялык тутумун түзүү жана андан ары өнүктүрүү маселелерин изилдөө, жаңы маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуунун негизинде агроөнөр жай комплексин мамлекеттик жөнгө салууну өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгууда турат.

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларынын практикалык баалуулугу Кыргыз Республикасынын агроөнөр жай комплексиндеги илимий-техникалык прогрессти маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде башкаруу тутумунун абалын жана аны өркүндөтүүнүн жолдорун теориялык-методологиялык жана уюштуруучулук-усулдук изилдөөлөрдүн жыйынтыгы боюнча иштелип чыккан сунуштар ата мекендик экономиканын инновациялык өнүгүүсүнүн темпин кыйла тездете алаарында турат.

Диссертациялык изилдөөлөрдүн натыйжаларынын экономикалык маанилүүлүгү. Диссертациянын материалдарын ишке ашыруу аймакты өнүктүрүүнүн кыска, орто жана узак мөөнөттүү стратегияларын жана программаларын иштеп чыгууга, инновациялык ишмердүүлүктүн жардамында айыл чарбасында экономикалык өсүүнү божомолдоого мүмкүндүк берет.

Алынган жыйынтыктар, методологиялык ыктоолор жана сунуштамалар өсүмдүк өстүрүү (дыйканчылык) жана мал чарбачылыгы менен алектенген дыйкан чарбалары тарабынан, ошондой эле мамлекеттик бийликтин бардык деңгээлдеги аткаруу органдары тарабынан ишке орноштуруу саясатын иштеп чыгууда, ошондой эле аны ишке ашырууда, эмгек рыногун жөнгө салууда, аймактык бийлик органдары тарабынан Кыргызстандын экономикасынын агрардык секторундагы ишканалардын практикалык ишмердүүлүгүндөгү жаңы типтеги адистик потенциалды социалдык-экономикалык өнүктүрүүнүн келечектүү программаларын иштеп чыгууда колдонулуусу мүмкүн.

Диссертациянын коргоого алынып чыгылып жаткан негизги жоболору төмөнкүлөрдөн турат:

- Кыргызстанда маалыматтык-коммуникациялык технологияларынын иштөө шарттарында маалыматтык коомдун, техникалык прогресстин түптөлүүсүнүн жана өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрү изилденди;

- Кыргызстандын инновациялык экономикасынын азыркы учурдагы атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн негизи катары болгон илимий-техникалык прогресстин учурдагы абалы, өнүгүүсү жана аны модернизациялоонун өбөлгөлөрү белгиленди;

- Кыргыз Республикасынын инновациялык экономикасын рынок экономикасынын шарттарында каржылоонун булактарын, артыкчылыктарын ишке ашыруунун императивдеринин жана механизмдеринин абалы талдоого алынды;

- Кыргыз Республикасынын айыл чарбасынын негизги көрсөткүчтөрүн, учурдагы шарттарда өнүгүү келечегин, ошондой эле Кыргыз Республикасынын кайра иштетүү өнөр жайынын тармактык пропорцияларынын, экономикалык потенциалынын түзүмдүк жылышууларынын көрсөткүчтөрүн талдоонун жана баалоонун негизги принциптерин экономикалык изилдөө жүргүзүлдү;

- Кыргызстандын агрардык секторунун субъектеринин келечектеги ишмердүүлүгүнүн мүмкүн болгон абалын, натыйжаларын аныктоого багытталган сандык жана сапаттык пландоо алдындагы изденүү тутуму катары болгон экономикалык божомолдоонун теориялык-методологиялык аспектилерин изилденди;

- Маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын, оптималдаштыруунун бар болгон алдыңкы ыкмаларынын негизинде бул моделдерди ишке ашыруунун механизмдерин негиздөө аркылуу илимий-техникалык прогресстин методологиялык жана уюштуруучулук-экономикалык аспектилери, ошондой эле мал чарбачылыгында илимий-техникалык прогрессти өнүктүрүүнү экономикалык-математикалык моделдөөгө, рыноктук өзгөртүп түзүүлөрдүн учурдагы шарттарында мал чарба продукциясын чыгаруунун орточо натыйжалуулугунун, ийкемдүүлүк коэффициентинин көрсөткүчүн божомолдоо үчүн зарыл болгон жалпыланган экономикалык-математикалык тутумдарды тургузуу ыкмасын иштеп чыгууга болгон теориялык жана методологиялык ыктоолор тутумдаштырылды;

- Маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде Кыргыз Республикасынын экономикасынын агрардык секторунда илимий-техникалык прогрессти оптималдаштыруунун илимий-теориялык, практикалык аспекттери жана түштүк аймагынын агроөнөржай комплексин инновациялык өнүктүрүүнүн механизмдери иштелип чыгылды;

- Кыргыз Республикасынын Түштүк аймагынын айыл чарбасынын өсүмдүк өстүрүүчүлүк (дыйканчылык) жана мал чарбасынын экономикалык натыйжалуулугун учурдагы шарттарда жогорулатуунун негизги багыттары иштелип чыгылды;

- Кыргыз Республикасынын Түштүк аймагында чарба жүргүзүүнүн жаңы шарттарында мал чарба продукциясын өндүрүү чыгымдарынын экономикалык натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча реформалоонун жолдору жана сунуштамалар иштелип чыгылды;

- Кыргыз Республикасынын Түштүк аймагында учурдагы шарттарда өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн (дыйканчылык) продукциясын өндүрүүгө кеткен сарптоолордун деңгээлин оптималдаштыруунун жана өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн (дыйканчылык) ички дүң продукциясынын көлөмүн божомолдоонун негизги багыттары иштелип чыгылды;

- Заманбап рыноктук мамилелердин шарттарында экономикалык өсүүнү оптималдаштыруунун, экономиканын агрардык секторун башкаруунун атаандаштыкка жөндөмдүү инновациялык тутумунун натыйжалуулугун жогорулатуунун, экономикалык өсүүнү андан ары өркүндөтүүнүн жана оптималдаштыруунун келечектери, учурдагы шарттарда өсүмдүк өстүрүүчүлүк (дыйканчылык) менен мал чарбачылыгын башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатуунун жолдору иштелип чыгылды;

- Экономиканын агрардык секторунун экономикалык өсүүсүнүн келечектүү сапаттуу көрсөткүчтөрүн оптималдаштыруунун негизги багыттары, заманбап рыноктук мамилелердин шарттарында аларды андан ары өркүндөтүүнүн, божомолдоонун жана экономикалык жараяндарды моделдештирүүнүн келечектери иштелип чыгылды.

Издөнүүчүнүн өздүк жеке салымы маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде Кыргыз Республикасынын агроөнөр жай комплексиндеги илимий-техникалык прогрессти башкаруу тутумун оптималдаштыруунун жана өркүндөтүүнүн концептуалдык негиздерин

теориялык-методологиялык жана уюштуруучулук-усулдук негиздөөдө турат. Бул прогресс Кыргызстандын экономикасынын өнүгүүсүнө олуттуу салым кошо турган экономикалык мыйзам ченемдүүлүктөр түрүндө түзүлгөн мамлекеттик саясаттын натыйжалуу иштөөсүн камсыз кылат.

Изилдөөнүн натыйжаларын сындан өткөрүү. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору жана натыйжалары ар кандай мезгилдүү басылмаларда, ЖОЖдор аралык жана эл аралык журналдарда, монографияларда жарыяланган. 2013-жылдан 2025-жылга чейинки аралыкта өткөрүлгөн эл аралык илимий-практикалык конференцияларда, семинарлар-кеңешмелерде жана эл аралык симпозиумдарда баяндалган, талкууланган жана жактырылган. Диссертациянын негизги жоболору автордун басмадан чыккан эмгектеринде чагылдырылган.

Изилдөөнүн натыйжаларынын басылмаларда чагылдырылуусунун толуктугу. Диссертациянын негизги жоболору автордун жалпы көлөмү 42,7 б.т. болгон 62 эмгекте, анын ичинде жалпы көлөмү 23,5 б.т. болгон 2 монографияда чагылдырылган. Бул тизмедеги 43 макала КР Президентине караштуу УАК тарабынан сунушталган илимий журналдарда жана РИНЦ системасына кирген чет элдик илимий журналдарда, 3 макала SCOPUS журналдарында, ад эми 7 макала Кыргызстандын журналдарында жарыяланган.

Диссертациянын көлөмү жана түзүмү. Диссертациялык иш киришүүдөн, 5 баптан, корутундулардан, практикалык сунуштамалардан, 260 колдонулган адабияттардын тизмесинен туруп, өз ичине 47 таблица жана 12 сүрөттөрдү камтуу менен компьютерде терилген 324 бетте баяндалган.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө автор теманын актуалдуулугун негиздеп, изилдөөнүн максатын жана милдеттерин көрсөтү, изилдөөнүн объектин, предметин, ыкмаларын аныктады; автор тарабынан алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы, практикалык жана экономикалык маанилүүлүгү ачылып көрсөтүлдү; изденүүчүнүн жеке өздүк салымы аныкталды; сындан өткөрүүнүн жыйынтыктары, анын натыйжаларынын басмадан чыгарылган эмгектерде баяндалуусунун толуктугу чагылдырылды.

“Маалыматтык коом шартында Кыргыз Республикасынын агроөнөржай комплексиндеги илимий-техникалык прогрессти башкаруунун теориялык-методологиялык, уюштуруучулук-усулдук негиздери жана маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын түзүмү” деген аталыштагы биринчи бапта МКТ нын түзүмү жана анын маалыматтык коомду түптөөдөгү жана өнүктүрүүдөгү орду, ИТП менен Кыргызстандын инновациялык экономикасынын абалы жана өнүгүүсү, ошондой эле КР нын инновациялык экономикасын каржылоонун булактары каралды.

Көйгөйдүн иштелип чыгуу абалы. Өлкөнүн АӨКтөгү илимий-техникалык прогрессти маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде божомолдоонун макроэкономикалык теориясы чет өлкөлүк авторлор Ж.Беккердин, Дж.М.Верондун, Дж.Гэлбрейттин, Т.Р.Дайдын, Э. Денисондун, Дж.М.Кейнстин, И.Крэвистин, С.Кузнецтин, Р.А.Познердин, У.Ростоунун,

Р.Саммерстин, Р.Солоунун, Ж.Дж.Стиглердин, Л.Дж.Уайттын, Дж.Е.Харрингтондун, И.Шумпетердин ж.б. эмгектеринде берилген. АӨКтөгү илимий-техникалык прогрессти маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде божомолдоо тутумун жөнгө салуунун жана башкаруунун мүнөзүнүн өзгөрүүсү, учурдагы компьютердик жана коммуникациялык революциянын доорунда маалыматтык саясатты тандоо В.Буштун, Б.Крониндин, М.Спенстин, Дж.Стиглицтин ж.б. эмгектеринде изилденген. Рыноктук экономиканы мамлекеттик жөнгө салуунун ата мекендик теориясынын негиздери, анын динамикасы, механизмдери, ыкмалары жана принциптери окумуштуу-экономисттер Ш.М.Мусакожоевдин, Т.К.Койчуевдин, А.Ж.Жусупбаевдин, Ж.С.Жаиловдун, Б.И.Баатовдун, Т.Ч.Култаевдин, С.К.Турдубаевдин, К.Дж.Джумабаевдин, К.Ш.Токтомаматовдун, К.Атышовдун, Э.Б.Джумалиеванын, Б.Ч.Ишеновдун, Р.Ш.Базарбаеванын, Г.К.Ташкулованын, Г.М.Маматурдиевдин, С.А.Омурзаковдун, А.М.Ташбаевдин ж.б. эмгектеринде иштелип чыккан.

Буга карабастан, агроөнөр жай комплексин дагы да өнүктүрүүнү комплекстүү изилдөө зарылчылыгы бар. Азыркы учурда, өлкөнүн агроөнөр жай комплексинде эмгекти көп талап кылган технологиялар колдонулат, чакан өндүрүш жана кол өнөрчүлүк кеңири өнүккөн, алар салыштырмалуу аз инвестициялар менен улуттук продукциянын олуттуу өсүшүн бере алат. Аймактарды жана айылдарды комплекстүү өнүктүрүү олуттуу социалдык мааниге ээ. Кыргыз Республикасынын АӨКтөгү илимий-техникалык прогресстин маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизиндеги экономикалык-математикалык моделдерин карап жатып экономикалык натыйжалуулукту жогорулатууну гана эмес, социалдык көйгөйлөрдү чечүүнү да, сунушталып жаткан реформалар теңсиздикти азайтуу жана жакырчылыкты жоюу сыяктуу социалдык көйгөйлөрдү канчалык деңгээлде чече алаарын да эске алуу зарыл. Кыргыз Республикасынын агроөнөржай комплексин өнүктүрүүнүн экономикалык жараяндарын моделдештирүүнүн негизинде агрардык сектор жана кайра иштетүү тармагы оптималдуу өнүгүүгө ээ боло тургандай жана агроөнөржай комплексиндеги өндүрүштүк түзүмдү оптималдаштыруу, мүмкүн боло тургандай мамлекеттик саясаттын натыйжалуу иштөөсүн камсыз кылуучу оптималдаштырууну өркүндөтүү механизмдерин иштеп чыгуу керек. Калктын кирешелеринин деңгээлинин экономикалык өсүү темптерин оптималдаштыруу, бюджеттин кирешелерин көбөйтүү – бүгүнкү күндүн көйгөйлөрү. Кыргыз Республикасынын АӨКтөгү маалыматтык-коммуникациялык технологияларга негизделген илимий-техникалык прогресстин абалы жана өнүгүүсү жетишээрлик изилденбеген бойдон калууда.

Кыргыз Республикасында болуп жаткан экономикалык өзгөртүп түзүүлөрдүн заманбап курсунун негизги милдеттеринин бири, мамлекеттин жөнгө салуучу функцияларын маалыматтык технологиялардын негизинде социалдык-экономикалык өнүгүүнүн жаңы сапатына өтүүнүн шартында модернизациялоо болуп эсептелет. Маалыматтык-коммуникациялык технологияларды (МКТ) өнүктүрүү жана кеңири колдонуу акыркы он жылдыктагы илимий-техникалык прогресстин глобалдык тенденциясы болуп

саналат. Ал адам ишмердүүлүгүнүн билим берүү, жумуш менен камсыз кылуу, саламаттыкты сактоо, экономика ж.б. сыяктуу көптөгөн чөйрөлөрүндө олуттуу өзгөрүүлөргө алып келди.

Бүгүн биз инновациялык секирик стратегиясын тандоонун жана ишке ашыруунун, принципалдуу жаңы МКТларды, атаандаштыкка жөндөмдүү технологияларды жана продукцияларды өздөштүрүүнүн, критикалык деңгээлде эскирген өндүрүштүк жабдууларды инновациялык жаңылоонун, өлкөнү өнүктүрүүнүн инновациялык жолуна өтүүнүн зарылчылыгынын позициясында турабыз. Экономикалык өсүүнүн жана социалдык өнүгүүнүн жогорку темптерин ушул негизде гана камсыз кылууга болот, анткени келечекте чыныгы көз карандысыздыкка жана коопсуздукка өздүк жогорку технологияларды түзүүгө жана натыйжалуу пайдаланууга жөндөмдүү гана мамлекеттер ээ боло алышат, бул коомдун социалдык-экономикалык өнүгүү жараянындагы МКТнын жаңы ролун кайрадан карап чыгууну талап кылат.

Бизнес бүгүнкү күндө төмөнкү көйгөйлөр менен кагылышып жатат:

-тышкы факторлордун татаалдашуусунун эсебинен стратегияны түзүүдөгү жана аны МКТ менен байланыштыруудагы кыйынчылыктар;

-тобокелдик шартында маалыматтык технологияларды жана уюштуруу тутумдарын өнүктүрүүгө эбегейсиз көп каражаттарды инвестициялоо зарылчылыгы;

-рыноктогу МКТ боюнча түрдүү жеткирүүчүлөрдөн түшкөн чечимдердин көптөгөн саны ж.б.

Бул көйгөйлөр чечимдердин жаңы куралын талап кылат. Анын үстүнө, бул чечимдер көбүнчө көп критерийлүү, кээде субъективдүү да болгон начар түзүмдөлгөн маселелердин чөйрөсүнө таандык. Ушуга байланыштуу Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык тутумдарын өнүктүрүүнүн кызыкчылыгы үчүн маалыматтык-коммуникациялык технологияларды сарамжалдуу калыптандыруу жана колдонуу көйгөйү актуалдуу болуп калууда.

Кыргыз Республикасында МКТнын абалын талдоо төмөнкү милдеттерди түптөөгө жана чечүүгө мүмкүнчүлүк берет:

-ишкананын негизги функционалдык камтылуучу түзүмдөрүн (технологиялык, камсыздоо, маркетингдик, логистикалык, каржылык, маалыматтык) аныктоо;

-маалымат агымдарга өз ара аракеттенүү матрицаларын колдонуу менен мүнөздөмө берүү;

-уюмдун микрочөйрөсүнүн ичинде башкаруунун камтылуучу түзүмдөрүнүн өз ара аракеттенүүсүнүн көйгөйлүү зоналарын аныктоо;

-МКТ долбоорлорунун жардамы менен ишканаларды башкаруу тутумунун функцияларынын натыйжалуулугун жогорулатуу механизми сунуштоо.

Автор тарабынан МКТнын өзгөчөлүктөрү, анын алгылыктуу жактары жана биздин өлкөгө ылайыкташтыруу шарттары каралгандан соң, диссертацияда өлкөбүздөгү илимий-техникалык прогресстин жана инновациялык экономиканын абалы изилденген.

Ата мекендик инновациялык тутумду куруу милдети стратегиялык милдеттердин катарында турат. Бул биринчи кезекте өндүрүштү заманбап

технологиялык модернизациялоонун негизги фактору катары болгон инновациянын ролунун жогорулашына байланыштуу. Инновация – белгилүү даражада аймактык ишканалардын экономикалык өсүшүн, жумуш менен камсыз кылуунун жана эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн өсүшүн аныктайт, ошону менен бирге социалдык-экономикалык өнүгүүнүн олуттуу фактору болуп саналат. Ошондуктан, технологиялык инновацияларды ишке ашыруунун эффективдүү механизмдерин түзүүгө, аларды координациялоого жана туруктуу социалдык-экономикалык өнүгүүнүн узак мөөнөттүү өбөлгөлөрүн түзүүгө байланышкан маселелерди чечүү олуттуу көңүл бурууну талап кылат жана 2040-жылга чейинки өнүгүү перспективасында өтө маанилүү.

Биздин оюбузча, Кыргыз Республикасындагы улуттук инновациялык тутумду ишке ашыруу (чет өлкөлүк тажрыйбанын, тактап айтканда АКШ, Улуу Британия, Германия, Япония өлкөлөрүнүн тажрыйбаларынын негизинде) төмөнкү этаптарда орун алат:

1 -этап - Өнүгүүнүн инновациялык жолуна умтулуу менен өтүү үчүн өбөлгөлөрдү түзүү:

- ишкердик чөйрөсүнүн инновациялык потенциалын активдештирүү;
- мамлекеттин, илимий-техникалык сектордун жана өндүрүштүн ортосундагы илимий-техникалык, инновациялык чөйрөлөрдүн өз ара аракеттешүүсүнүн заманбап тутумун киргизүү үчүн концептуалдык, институционалдык жана мыйзамдык негизди даярдоо;

- ишкердикти, инновациялык жана илимий-техникалык ишмердүүлүктү жөнгө салуучу, колдонуудагы мыйзамдык базанын жана анын куралып калган эл аралык стандарттарга шайкештигин камсыз кылуу үчүн мыйзам ченемдерин колдонуу практикасынын туруктуу мониторингин жана экспертизасын уюштуруу;

- мамлекет менен өнөр жайынын өнөктөштүгүн уюштурууга негизделген технологиялык өнүгүүнүн жаңы багыттарын колдоонун каражаттарын иштеп чыгуу.

2-этап – Тармактык өз ара аракеттенишүүлөрдү түптөө:

- инновациялык ишмердүүлүккө тоскоол болгон факторлорду, тоскоолдуктарды аныктоонун жана мониторингинин үзгүлтүксүз жараянын уюштуруу;

- иштелип чыккан институционалдык куралдарды практикага киргизүү;
- технологиялардын диффузиясы жана трансферти жараяндарына мамлекеттик жардам схемаларын этап менен ишке киргизүү;
- бар болгон тармактарды жана кластерлерди аныктоо.

3 -этап – инновациялык тутумду кластерлештирүү:

- мамлекеттик, илимий-техникалык, инновациялык саясатта изилдөө жана иштеп чыгуу иштерин жүргүзгөн айрым уюмдарды колдоодон, изилдөөлөрдү, иштеп чыгууларды жана ишке киргизүүлөрдү жүргүзгөн өз ара байланышкан уюмдардын кластерлерине карата өнүктүрүүнү колдоого өтүү. Мунун негизинде төмөнкүлөргө жетишүүгө болот:

- ✓ инновациялык жана илимий-изилдөөчүлүк ишмердүүлүккө түз чет элдик инвестицияларды тартуу.

- ✓ колдонмо илимий-изилдөө жана тажрыйбалык-конструктордук иштерди бюджеттик каржылоо тутумун оптималдаштыруу.
- ✓ республикадагы инновациялык ишмердүүлүктүн бирдиктүү маалымат базасын камтыган натыйжалуу инновациялык инфратүзүмдү түзүү.
- ✓ ички жана чет өлкөлүк капиталдын катышуусу менен венчурдук каржылоо тутумун түптөө.
- ✓ инновациялык башкаруунун деңгээлин жогорулатуу.
- ✓ мыйзамдык жана укуктук базаны учурда жүргүзүлүп жаткан инновациялык өнүгүү саясатына ылайык өркүндөтүү.

Республикадагы саясий жана экономикалык туруктуулук, жагымдуу инновациялык климат Кыргызстандын дүйнөдөгү жогорку рейтингин сактап калууга өбөлгө түздү.

Кыргыз Республикасынын экономикасынын түзүмүнүн айырмалоочу өзгөчөлүктөрү болуп төмөнкүлөр саналат:

- өнүккөн энергетика;
- казып алуучу тармактардын жогорку үлүшү;
- айыл чарбасынын анча чоң эмес салыштырмалуу салмагы, анын ичинде жумуштуулардын саны боюнча да;
- экспорттун көлөмүндө кен казуучу тармактардын басымдуулугу;
- жогорку технологиялык өндүрүштүн төмөн салыштырмалуу салмагы;
- олуттуу тармактар аралык, ички тармактык жана аймактык айырмачылыктардын бар экендиги.

Биздин оюбузча, өлкөнүн экономикасын өнүктүрүүнүн негизги максаты болуп өндүрүштү турукташтыруу жана өстүрүү гана эмес, анын түзүмүн кайра куруу, кайра өндүрүш жараянынын биримдигин калыбына келтирүү саналат. Кыргызстандын позитивдүү келечеги өнөр жайынын кайра иштетүү тармактарынын тез өнүгүшүнө гана негизделиши мүмкүн. Дал ушулардын динамикасы, бир жагынан, инновациялык активдүүлүктүн жана өндүрүштүн технологиялык жаңылануусунун деңгээлин аныктаса, экинчи жагынан, калктын керектөө динамикасын жана түзүмүн аныктайт.

Инновациялык программаларды түздөн-түз каржылоо өз таасирин көбүрөөк илимий изилдөө чөйрөсүндөгү прогрессти ылдамдатууга жана өнөр жайынын капитал сыйымдуу жаңы тармактарын өздөштүрүүгө тийгизет. Өнүгүп келе жаткан экономикаларда экономикалык өсүштү каржылоонун мамлекеттик жана ички моделдери үстөмдүк кылат. Ички каржылоого гана таянган фирмалар жана тармактар капиталдын тышкы булактарына таянган ишканаларга караганда жай өсөт.

Кыргыз Республикасындагы инвестициялык абалды талдоо төмөнкүлөрдү аныктады: “Кыргыз Республикасынын 2023-жылга жана 2024-2025-жылдардын пландык мезгилине республикалык бюджетти жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамында “Капиталдык салымдар” беренеси боюнча 5 000,0 млн сом суммасында каражат каралган. 2023-жылга республикалык бюджеттин “Капиталдык салымдар” беренеси боюнча такталган планы 16 830,1

млн сомду түздү, анын ичинде артыкчылыктуу тартипте мамлекеттик капиталдык салымдардын алкагында чыгымдар төмөнкүлөргө багытталган:

- “Билим берүү” секторуна – жалпысы 3 581,3 млн сом көлөмүндө;
- “Саламаттык сактоо” секторуна – 280,0 млн сом көлөмүндө;
- “Маданият жана спорт” секторуна – 580,2 млн сом көлөмүндө;
- “Автожолдор жана көпүрөлөр” секторуна – 1 749,7 млн сом көлөмүндө;
- “ТЖКЧ” секторуна (суу менен камсыздоо, инфратүзүм, долбоордук жана башка) - 1 151,2 млн сом көлөмүндө;
- “Ирригация” секторуна – 700,0 млн сом көлөмүндө;

“Кыргыз Республикасынын 2024-жылга жана 2025-2026-жылдардын пландык мезгилине республикалык бюджетти жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамында "Капиталдык салымдар" беренеси боюнча 8 000,0 млн сом суммасында каражат каралган.

“Кыргыз Республикасынын агроөнөржай комплексинин маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын иштөөсүнүн учурдагы шарттарда негизги көрсөткүчтөрүнүн динамикасын макроэкономикалык талдоо жана анын өнүгүү келечеги” деген аталыштагы экинчи бапта Кыргыз Республикасынын айыл чарбасынын учурдагы шарттардагы негизги көрсөткүчтөрүнө жана өнүгүү келечегин, Кыргыз Республикасынын агроөнөржай комплексинин негизги звеносу болгон кайра иштетүү өнөр жайынын аймактарды өнүктүрүүнүн жаңы шарттарындагы экономикалык потенциалынын тармактык пропорцияларынын көрсөткүчтөрү жана түзүмдүк жылышууларын кеңири талдоо кралды.

Изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасынын агрардык секторунун экономикалык өсүүсүн өркүндөтүү жана оптималдаштыруу жолдору саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп учурдагы рынок мамилелеринин шарттарында Кыргыз Республикасынын агрардык секторундагы экономикалык жараяндарды экономика-математикалык моделдөөнүн негизинде агрардык секторду өстүрүүнү өркүндөтүүнүн жана оптималдаштыруунун жана аны башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатуунун комплекстүү методологиясы саналат.

Диссертациялык иштин теориялык жана методологиялык негизин экономика илимдеринин классиктеринин, кыргыз жана чет өлкөлүк окумуштуулардын МКТнын шарттарындагы инновациялардын методологиясы жана практикасы боюнча эмгектери, инновациялар жана МКТ боюнча мыйзамдык жана ченемдик актылар; илимий-усулдук адабияттар; илимий жана практикалык конференциялар менен семинарлардын материалдары түздү. Изилдөө жараянында таанып билүүнүн анализ жана синтез, индукция жана дедукция, тутумдуулук жана комплекстүүлүк сыяктуу жалпы илимий ыкмалар колдонулган; диссертациялык иштин жаңы жоболорун негиздөө үчүн тарыхый жана логикалык ыкмалар, ошондой эле конкреттүү усулдук эрежелер жана экономикалык-статистикалык талдоо эрежелери колдонулду.

Кыргыз Республикасынын айыл чарбасы ар дайым өндүрүштүн маанилүү тармактарынын бири болгон жана боло бермекчи, бирок акыркы жылдарда анын өлкөнүн экономикасындагы мааниси төмөндөп баратат. Акыркы жылдары Кыргызстандын айыл чарба сектору туруктуу оң динамикага жетише алган жок, анткени айыл чарба өндүрүшүн жогорулатуу тенденциясы жок (1-таблица). Мындай жагдай айыл чарба көйгөйлөрүн чечүү Кыргызстандын экономикасы үчүн артыкчылыктуу маселе болуп саналаарын белгилейт.

1-таблица – Кыргыз Республикасынын айыл чарбасынын, токой чарбасынын жана балык уулоочулуктун экономикадагы салыштырмалуу салмагы (% менен, 2019-2023-жж.)

	2019	2020	2021	2022	2023
Айыл чарбасы токой чарбасы жана балык уулоочулуктун продукцияларынын кошумча дүң наркынын үлүшү ИДПга карата	10,4	12,2	12,4	11,0	9,5
Айыл, токой жана балык чарбаларындагы аракеттеги чарба жүргүзүүчү субъекттердин бардык чарба жүргүзүүчү субъекттердин жалпы көлөмүндөгү үлүшү, % менен	62,5	63,0	63,2	62,9	63,8
Айыл, токой жана балык чарбаларында иштегендердин жалпы экономикада иштегендердин көлөмүндөгү үлүшү, %	31,6	29,3	26,8	23,0	20,3

(Автор тарабынан КР УСК нын маалыматтары боюнча түзүлдү)

1-таблицанын маалыматтары көрсөтүп тургандай, Кыргыз Республикасынын айыл чарбасынын үлүшү төмөндөө тенденциясына ээ, алсак 2019-жылы ал 10,4%ды, ал эми 2023-жылы – 9,5%ды түзгөн, же 0,9%га төмөндөгөн. Мында экономикалык иштин бул түрүндө иштегендердин үлүшү каралып жаткан мезгилде 31,6%дан 20,3%га же 11,3%га төмөндөгөн. Ошол эле учурда диссертациялык иште республиканын айыл чарбасынын жалпы экономикадагы үлүшүнүн төмөндөөсүнө карабастан, анын дүң продукциясынын көлөмү өсүү тенденциясына ээ экендигин көрө алдык. Бул деген республиканын экономикасынын башка тармактары да туруктуу өсүү тенденциясына ээ болуп жаткандыгын билдирет.

Дыйкан (фермердик) чарбалар жана айыл чарбасындагы жеке ишкерлер ишкердиктин орто жана чакан формаларын түзөт. Ишканалардын жалпы санында алардын салыштырма салмагы абдан чоң, тенденцияга ылайык алардын саны келечекте дагы да көбөйөт. Бирок, чакан жер тилкелерге ээ болушкан мындай менчик ээлери кубаттуу өндүрүштүк потенциалды түзө алышпайт, айыл чарба тармагына инвестиция тарта алышпайт. Каржылык мүмкүнчүлүктөрүнүн чектелүү болгондугуна байланыштуу өздөрүнүн өндүрүштүк ишмердүүлүгүн зарыл денгээлде уюштура алышпайт, алардын айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугуна таасири өтө төмөн.

Айыл чарбасындагы негизги, алмаштырылгыс ресурс болуп жер саналаары талашсыз. Жер агрардык өндүрүштүн башка каражаттарынан айырмаланып

эскирбейт, аны туура пайдаланган шарттарда сапаттык көрсөткүчтөрү жакшырат.

Айыл чарба айдоо жерлери климаттык шарттарга жараша асылдуулуктун ар кандай деңгээлине ээ. 2023-жылга карата айыл чарба жерлеринин жалпы аянты өлкө боюнча 1 228,8 миң га болду. 2019-жылга салыштырмалуу айыл чарба айдоо аянттары 23,4 миң гектарга көбөйгөн.

Жалпысынан республика боюнча айдоо аянттарынын түзүмүн карай турган болсок, 2023-жылда эң чоң салыштырма салмак дан эгиндерине (591,5 миң га), тоютка (396,3 миң га), картошкага (72,5 миң га) жана жашылча өсүмдүктөрүнө (54,8 миң гектар) туура келет.

Айыл чарба өсүмдүктөрүнүн негизги түрлөрүнүн түшүмдүүлүгүнө жер ресурстарын пайдалануунун интенсивдүүлүгү фактору да көп таасирин тийгизет. Республика боюнча алганда 2023-жылы буудайдын түшүмдүүлүгү гектарына 27,5 центнерди түзүп, бул көрсөткүч 2022-жылга салыштырмалуу 4,7 ц/га төмөн болду. 2019-жылы буудайдын түшүмдүүлүгү 32,1 ц/га болгон эле. 2023-жылы буудайдын түшүмдүүлүгүнүн төмөндүгүнүн себеби болуп кургакчылык саналды. 2023-жылы эң жогорку түшүмдүүлүк жүгөрүгө таандык болду – 69,8 ц/га. Арпа, сулу, таруу өңдүү дан эгиндеринин түшүмдүүлүгү 2019-жылы жогорку көрсөткүчтө болгон, ал эми 2023-жылда кайрадан эле кургакчылыктын айынан төмөндөгөн. Республикада буурчак дандуу эгиндердин түшүмдүүлүгү 2022-жылы 14,1 ц/га түзсө, 2023-жылы бул көрсөткүч 13,5 ц/га болгон.

Кыргыз Республикасынын айыл чарбасынын абалын талдоонун жыйынтыктары боюнча анын өнүгүүсүнө SWOT талдоо жүргүзүлдү. Натыйжада Кыргызстандын айыл чарбасынын алсыз жактары менен өнүгүү мүмкүнчүлүктөрү көп экендиги аныкталды.

Андан ары Кыргыз Республикасынын агроөнөржай комплексинин негизги звеносу болгон кайра иштетүү өнөр жайынын абалына кеңири талдоо жүргүзүлдү. Авторефератта биз аталган тармактын тамак-аш азыктарын өндүрүү тармагынын гана абалын көрсөтүүнү туура көрдүк (2-таблица).

2-таблица - Кыргыз Республикасынын кайра иштетүү өнөр жайынын тамак-аш азыктарын өндүрүү тармагынын 2019-2023-жылдардагы негизги көрсөткүчтөрү

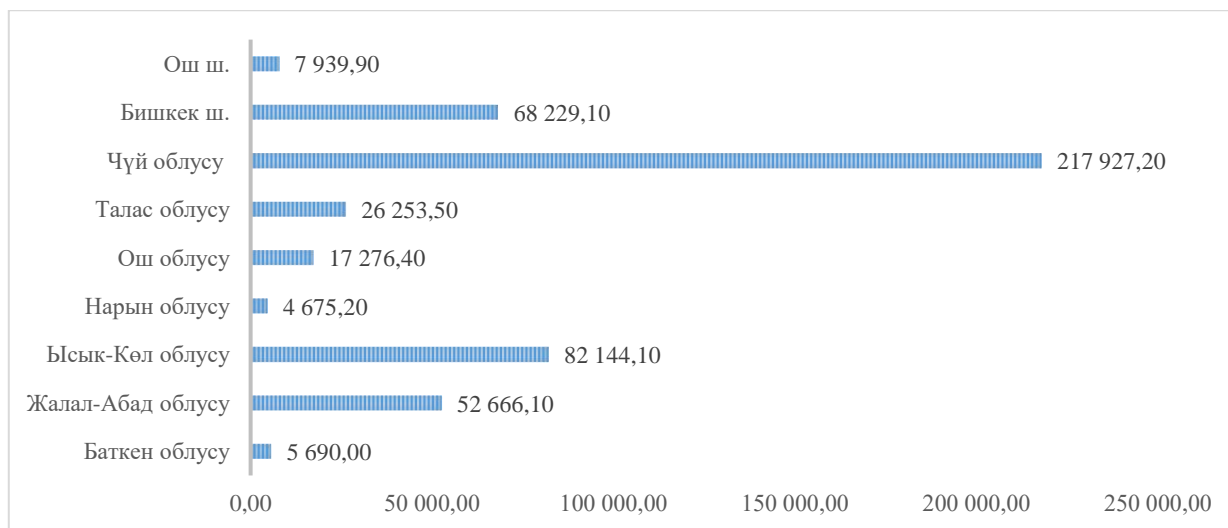
	2019	2020	2021	2022	2023
Ишканалардын саны	273	274	283	276	277
Өнөр жай продукциясынын көлөмү, млн. сом	33 743,3	35 330,0	45 559,7	65 459,6	71 207,7
Иштегендердин саны, миң адам	20,0	19,3	19,9	19,7	19,7
Сальдолоштурулган финансылык жыйынтык, млн. сом	1 933,1	2 291,2	5 466,3	6 963,5	10 189,5
Өндүрүш:					
эт жана тамак субпродуктары, т	14 011	14 040	13 728	13 186	14 186
Колбаса азыктары, т	7 475	8 957	10 729	12 622	16 964
Бардык түрдөгү сызгырылган май, т	5 621	8 174	8 274	8 760	4 863
Кайра иштетилген суюк сүт, т	40 471	66 376	63 912	56 277	42 259

Коюулатылбаган жана таттуу кошулбаган каймак, т	2 148	3 298	2 870	5 101	4 804
Бардык түрдөгү сырлар, т.	3 629	7 443	6 639	6 923	5 204
Кум шекер, миң т.	99,7	51,3	64,9	108,4	75,5
Өсүмдүк майы, т.	9 421	7 184	5 910	6 030	6 515
Кургатылган нандар жа печеньеелер, кондитердик азыктар жана пирожныйлар, т.	6 786	7 602	10 382	10 293	10 888
шоколад, шоколаддан жана кум шекерден даярдалган азыктар, т	1 964	1 852	1 494	1 521	2 200
Жылуулук кайра иштетүүгө кабылданбаган макарон азыктары, т	15 334	13 566	13 482	15 624	20 058
Алкоголсуз ичимдиктер, миң л.	128 268	128 431	164 571	144 041	212 006
Минералдык жана газдалган, шириндетилбеген жана даамдатылбаган суусундуктар, т.	44 262	38 957	50 901	60 851	71 817
Дан өсүмдүктөрүнүн уну, миң т.	154,4	153,6	153,8	239,1	250,6
Жаңы бышкан нан, миң т.	108,0	99,2	106,8	112,4	78,5
Арак жана ликёрлор, миң л.	4 155	3 510	5 587	8 364	7 967
Жүзүмдөн жасалган нукура вино, игристое виносун кошкондо, миң л.	2 255	1 295	847	793	719
Анын ичинен “Шампанское” тибиндеги вино, миң л.	1 041	388	378	454	301
Мөмө-жемиштен жасалган вино, миң л.	1542	717	1 354	992	127
коньяк, миң л	942	761	1 186	955	1 099
сыра, миң л	29 046	17 436	21 523	25 076	46 626
Ферменттелген тамеки, миң т.	0,3	0,03	0,3	0,5	0,3

(Автор тарабынан КР УСКнын маалыматтары боюнча даярдалды).

Таблицанын биринчи төрт жолчосунда жайгашкан маалыматтарды талдап көрөлү. Акыркы 5 жылдын ичинде тамак-аш жана тамеки өндүрүшүндө иштеген ишканалардын саны дээрлик өзгөрүүсүз калган (273-277 ишкана) жана бул тармакта өндүрүштүн көлөмү туруктуу өсүү тенденциясына ээ болуп, анын көлөмү 2023-жылы 2019-жылга салыштырмалуу 37 464,4 млн. сомго же 2,11 эсеге өскөн. Изилденип жаткан мезгил ичинде өндүрүштө иштегендердин саны 300 адамга кыскарган. 2019-жылдан 2023-жылга чейинки 5 жыл аралыгында каржылык жыйынтыктар боюнча пайда 8 256,4 млн. сомго же 5,3 эсеге көбөйдү.

Кайра иштетүү өнөр жайынын аймактар боюнча абалын талдоонун негизинде биз жалпы эле Кыргызстан боюнча өнөр жай продукциясынын эң көп көлөмү жана түрү Чүй областында өндүрүлө тургандыгын аныктадык. Аталган тенденцияны төмөнкү сүрөттөн көрүүгө болот (1-сүрөт).

1-сүрөт – Аймактар боюнча кайра иштетүү өнөр жай продукциясынын көлөмү (2023-ж. млн. сом) (Автор тарабынан статистикалык маалыматтарды талдоонун негизинде түзүлдү)

Ушул жерде жалпы эле аймактарга тиешелүү болгон тенденция өзгөчө көңүл бурууну талап кылат. Атап айтканда, дан эгиндеринен даярдалган ун продукциясы дээрлик бүткүл республика боюнча төмөндөп жаткандыгын байкоого болот. Бул негизинен Кыргызстандын ун рыногунда импорттун үлүшү көбөйүп, ата-мекендик продукцияга болгон суроо-талаптын төмөндөп бара жаткандыгы (ата-мекендик ундун сапатынын айынан) менен байланышкан.

2-баптын үчүнчү параграфында автор тарабынан божомолдоо технологиясына талдоо жүргүзүлгөн. Бул технология божомолду ишке ашыруунун бир катар ырааттуу этаптарын камтыйт. Ар бир этапта иштин мазмуну изилдөө объектинин өзгөчөлүктөрү жана тандалган божомолдоо ыкмалары менен аныкталат (3-таблица).

3-таблица – Божомолдоо технологиясынын ырааттуулугу

Этап	Иштин мазмуну
Божомолдук багыт (изилдөө программасы)	Божомолдоонун максатын, объектин жана милдеттерин аныктоону, божомолдун кирүү мезгилин (перспективдүү мезгилди) жана өткөрүү мезгилин (ретроспективдүү мезгилди), божомолдун көрсөтүлгөн тактыгын жана ыктымалдыгын аныктоону камтыган иштердин жыйындысы. Ал божомолдоо тапшырмасын иштеп чыгуу менен аяктайт.
Божомолдук ретроспекция	Божомолдоо объектинин өнүгүү тарыхын жана божомолдук өбөлгөлөрүн алардын тутумдуу сүрөттөлүүсүн алуу максатында изилдөө (божомолдоо объектинин өнүгүүсү жана ретроспективдүү мезгилдеги божомолдук фонунда маалымат топтоо).
Божомолдук диагноз	Мурунку этапта алынган маалыматты жалпылоо жана тутумдаштыруу, божомолдоо объектисинин өнүгүү тенденциясын жана болжолдуу фонун аныктоо үчүн көрсөткүчтөрдүн динамикалык катарын куруу, моделдерди жана аларды божомолдоо ыкмаларын тандоо (иштеп чыгуу). Мурда иштелип чыккан мыйзам ченемдүүлүктөрдү сапаттык жана сандык баалоо.

Божомолдук проспекция	Божомолдоо объектинин өнүгүүсүн божомолдоонун альтернативдүү варианттарын иштеп чыгуу, пессимисттик, оптимисттик, инерциялык инновациялык варианттарды конкреттештирүү.
Божомолду верификациялоо	Божомолдун ишенимдүүлүгүн жана тактыгын баалоо
Божомолду түзөтүү	Божомолду верификациялоонун жана (же) кошумча маалыматтардын негизинде аны тактоо

(Автор тарабынан аткарылды)

“Кыргыз Республикасынын агроөнөржай комплексиндеги илимий техникалык прогресси маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын жана өнүктүрүү механизмдеринин негизинде башкаруунун теориялык-методологиялык негиздерин жана айыл чарба өндүрүшүн башкаруунун алдыңкы ыкмаларын иштеп чыгуу” деген аталыштагы үчүнчү бапта илимий-техникалык прогресстин уюштуруучулук-экономикалык аспектилерин колдонуудагы жана алдыңкы оптималдаштыруу методдорунун базасында бул моделдерди ишке ашыруу механизмдерин негиздөө менен маалыматтык-коммуникациялык технологияларга негизделген изилдөөнүн жыйынтыктарын, ошондой эле Кыргыз Республикасынын экономикасынын агрардык секторундагы илимий-техникалык прогресси маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын жана түштүк регионун агроөнөр жай комплексин инновациялык өнүктүрүү механизмдеринин негизинде оптималдаштыруунун теориялык жана практикалык аспектилерин камтыйт.

Азыркы этапта өнүктүрүүнү ишке ашыруу үчүн айыл чарбасына инвестициялоо механизмдерин өркүндөтүү биринчи кезектеги милдет болуп саналат. Динамикалык өнүгүү инвестициялардын бардык түрүнө берилиши керек. Инвестициянын башка экономикалык рычагдары менен бирге инвестициялык тутум, биздин оюбузча, өндүрүштү интенсивдештирүүдө жана республиканын экономикасын өнүктүрүүдө негизги орунду ээлеши керек. Бүгүнкү күндө агрардык сектордогу өзгөртүп түзүүлөрдүн натыйжасында инвесторлор менен айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн мамилеси түп тамырынан бери өзгөрдү. Айдоо аянттарынын түзүмүн илимий негизделген критерийлер менен эмес, инвестордун ишмердүүлүгүнүн негизинде жана рыноктун конъюнктурасына ылайык түптөй башташты.

Аталган бапта негизги басым инвестициялык пландаштыруу жараянын божомолдоонун методологиясын изилдөөгө арналды. Инвестициялык пландаштыруу жараянында долбоор иш жүзүндө ишканада аны ишке ашыруу үчүн каржылык ресурстардын жетишсиздиги менен байланышкан чектөөлөр болгон учурда деле, эгерде анын оң таза келтирилген наркы оң болсо ишке ашыруу үчүн кабыл алынышы мүмкүн экендиги аныкталды.

Диссертациялык изилдөөнүн “Экономиканын агрардык секторунун өндүрүшүнүн сарптоолорун оптималдаштыруунун жолдору жана Кыргызстандын түштүк аймагынын айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн экономикалык натыйжалуулугун жогорулатууну моделдөөнүн базасында божомолдоо” деген аталыштагы төртүнчү бапта Кыргыз Республикасынын Түштүк аймагынын айыл чарбасынын өсүмдүк өстүрүүчүлүк

(дыйканчылык) жана мал чарбачылыгынын учурдагы шарттардагы экономикалык натыйжалуулугун жогорулатуунун негизги багыттары изилденип, илимий-техникалык прогрессти божомолдоо жүргүзүлдү жана Кыргыз Республикасынын Түштүк аймагындагы мал чарба продукциясын өндүрүүгө кеткен чыгымдардын чарба жүргүзүүнүн жаңы шарттарындагы экономикалык натыйжалуулугун жогорулатуунун, Өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн (дыйканчылыктын) өсүмдүктөрүнүн сарптоолорунун деңгээлин оптималдаштыруунун жолдору сунушталды жана Кыргызстандын Түштүк аймагындагы өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн (дыйканчылыктын) учурдагы шарттардагы ички дүң продукциясынын көлөмүн божомолдоо жүргүзүлдү.

Изилдөөнүн негизинде айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугун жогорулатуунун маанилүү факторлору болуп төмөнкүлөр саналаары аныкталды:

1. илимий-техникалык прогрессти тездетүү, өндүрүштүн, өндүрүлгөн жана өздөштүрүлгөн продукциянын техникалык деңгээлин жогорулатуу (алардын сапатын жакшыртуу), инновациялык саясат;

2. экономиканын түзүмдүк кайра түзүлүүсү, анын эл керектөөчү товарларды чыгарууга багытталуусу, коргонуу ишканаларынын жана өндүрүштөрүнүн конверсиясы, капиталдык салымдардын кайра өндүрүү түзүмүн жакшыртуу (иштеп жаткан ишканаларды реконструкциялоонун жана техникалык жактан кайра жабдуунун артыкчылыгы), илим сыйымдуу, жогорку технологиялуу тармактарды тездетип өнүктүрүү;

3. диверсификациялоону, адистештирүүнү жана кооперациялоону өнүктүрүүнү, өндүрүштү айкалыштырууну жана аймактык уюштурууну, ишканаларда жана бирикмелерде өндүрүштү жана эмгекти уюштурууну өркүндөтүү;

4. экономиканы мамлекеттен ажыратуу жана менчиктештирүү, мамлекеттик жөнгө салууну, чыгымдарды эсепке алуу жана эмгекти мотивациялоо тутумун өркүндөтүү;

5. социалдык-психологиялык факторлорду күчөтүү, башкарууну демократиялаштыруу жана борбордон четтетүүнүн негизинде адам факторун активдештирүү, кызматкерлердин жоопкерчилигин жана чыгармачыл демилгесин, инсанды ар тараптуу өнүктүрүүнү жогорулатуу, өндүрүштү өнүктүрүүдө социалдык багыттуулукту күчөтүү (жумушчулардын жалпы билимдик жана кесиптик деңгээлин жогорулатуу, эмгек шарттарын жана коопсуздук чараларын жакшыртуу, өндүрүш маданиятын жогорулатуу, экологияны жакшыртуу).

Чарба жүргүзүүдөгү мал чарбасынын чыныгы абалын анын табигый жана экономикалык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен терең изилдөө өндүрүш көрсөткүчтөрүнүн, чыгымдардын өздүк наркынын түзүлүүсүнүн шарттарын туура аныктоого, тармакты өнүктүрүүгө жана мал чарбасын кыйла ийгиликтүү өнүктүрүүнүн божомолдук эсептөөлөрүн иштеп чыгууга тоскоолдук кылган себептерди аныктоого мүмкүндүк берет.

Диссертацияда Түштүк аймагы боюнча мал чарбасынын ИДП сын оптималдаштыруунун жолдорун өркүндөтүү каралган жана бул максатта КР

УСК нын статистикалык маалыматтарынын негизинде төмөнкү таблица иштелип чыгылган.

4-таблица – КР нын Түштүк аймагы боюнча мал чарбасынын ИДП сы (млн.сом)

Түштүк аймагы боюнча мал чарбасынын ИДПсы (у) (млн. сом)	2009-2011	2012-2014	2015-2017	2018-2020	2021-2023	Орточо мааниси
Баткен облусу (x ₁) млн. сом	4021,4	4201,3	5927,1	7060,4	6858,1	5613,68
Жалал-Абад облусу (x ₂) млн. сом	8660,2	9495,1	12612,2	13964,1	15402,0	12026,72
Ош облусу (x ₃) млн. сом	9825,3	10798,8	16055,9	17954,7	16729,5	14272,84
Ош шаары (x ₄) млн. сом	202,6	225,7	342,2	363,7	353,9	297,62

Автор тарабынан аткарылды

Таблицадагы маалыматтардын негизинде мал чарба тармагынын продукциясын дүң өндүрүү Баткен, Жалал-Абад жана Ош облустарынын, ошондой эле Ош шаарынын ИДПсынан көз каранды болгон көптүк регрессия түрүндө берилет. Көптүк регрессия теңдемесин тургузуу моделдин спецификациясы жөнүндөгү маселесин чечүүдөн башталат. Ал өз ичине маселелердин эки алкагын – факторлорду тандоо жана регрессия теңдемесинин түрүн тандоо маселелерин камтыйт.

Көптүк регрессияга кирген факторлор өлчөнө турган болушу керек, бирок бири-бири менен интеркорреляцияда, так функционалдык байланышта болбошу зарыл, анткени моделде жогору корреляциялануучу факторлор боло турган болсо, анда тутумдун натыйжаларында жагымсыз натыйжалар жаралышы мүмкүн. Мындай учурда теңдемелердин ченемдери начар шартталышат, бул болсо регрессия коэффициенттеринин ишенимсиздигине жана туруксуздугуна алып келет.

$$y = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + a_3x_3 + a_4x_4 \quad (1)$$

Көптүк регрессиянын (1) сызыктуу теңдемесинин параметрлерин бардык факторлорду эске алуу менен табуу керек. Мындай эсеп үчүн биз эң кичине квадраттар ыкмасын колдонобуз. 4-таблицадагы маалыматтарга ылайык, биз төрт факторду эске алган көптүк регрессиясын түзөбүз.

$$F = \sum (y - a_0 - a_1x_1 - a_2x_2 - a_3x_3 - a_4x_4)^2 \rightarrow \min \quad (2)$$

(1) теңдемесинин параметрлерин F функциясынын a_0, a_1, a_2, a_3, a_4 маанилериндеги туундуларынын негизинде аларды нөлгө теңдөө менен баалайбыз жана жогорудагы параметрлердин негизинде беш белгисиздүү беш сызыктуу теңдемелер системасын алабыз:

$$\begin{cases} a_0 + a_1\bar{x}_1 + a_2\bar{x}_2 + a_3\bar{x}_3 + a_4\bar{x}_4 = \bar{y} \\ a_0\bar{x}_1 + a_1\bar{x}_1^2 + a_2\bar{x}_1\bar{x}_2 + a_3\bar{x}_1\bar{x}_3 + a_4\bar{x}_1\bar{x}_4 = \bar{x}_1\bar{y} \\ a_0\bar{x}_2 + a_1\bar{x}_1\bar{x}_2 + a_2\bar{x}_2^2 + a_3\bar{x}_2\bar{x}_3 + a_4\bar{x}_2\bar{x}_4 = \bar{x}_2\bar{y} \\ a_0\bar{x}_3 + a_1\bar{x}_1\bar{x}_3 + a_2\bar{x}_3\bar{x}_2 + a_3\bar{x}_3^2 + a_4\bar{x}_3\bar{x}_4 = \bar{x}_3\bar{y} \\ a_0\bar{x}_4 + a_1\bar{x}_4\bar{x}_1 + a_2\bar{x}_2\bar{x}_4 + a_3\bar{x}_3\bar{x}_4 + a_4\bar{x}_4^2 = \bar{x}_4\bar{y} \end{cases} \quad (3)$$

4-таблицанын маалыматтарын колдонуп, (3)-системанын орточо маанилерин табабыз:

$$\begin{aligned} \overline{yx_1} &= 189720547,3; \overline{yx_2} = 404908390,5; \overline{yx_3} = 482476503,2; \overline{yx_4} = \\ 10060199,5; \overline{x_1^2} &= 33167412,65; \overline{x_1x_2} = 70738702,65; \overline{x_1x_3} = 84309387,63; \overline{x_1x_4} = \\ 1757241,192; \overline{x_2^2} &= 151288253,9; \overline{x_2x_3} = 179702791,2; \overline{x_2x_4} = 3748601,28; \overline{x_3^2} = \\ 214637989,7; \overline{x_3x_4} &= 4474583,672; \overline{x_4^2} = 93322,198 \end{aligned} \quad (4)$$

Орточо маанилердин (4)-жыйынтыктарын (3)-системага коюу менен кезектеги (5)-системаны алабыз.

$$\begin{cases} a_0 + 5613,68 a_1 + 12026,72 a_2 + 14272,84 a_3 + 297,62 a_4 = 32150,84 \\ 5613,68 a_0 + 33167412,65 a_1 + 70738702,32 a_2 + 84309387 a_3 + 1757241,192 a_4 = 189726547,3 \\ 12026,72 a_0 + 70738702,32 a_1 + 151288253,9 a_2 + 179702791,2 a_3 + 3748601,28 a_4 = 404908390,5 \\ 14272,84 a_0 + 84309387,63 a_1 + 179702791,2 a_2 + 214637989,7 a_3 + 4474583,672 a_4 = 482476503,2 \\ 297,62 a_0 + 1757241,192 a_1 + 3748601,28 a_2 + 4474583,672 a_3 + 93322,198 a_4 = 10060199,6 \end{cases} \quad (5)$$

Мындай системаны Гаусстун ыкмасы, Крамердин эрежелери ж.б. көптөгөн ыкмалар менен чыгарууга болот. Матрицанын аныктагычынын маанисин табабыз: $D=1,6879E+20$. Бул маани системанын чыгарылышы бар экендигин көрсөтүүдө. Системанын чыгарылышын Microsoft Excel программасын колдонуу менен жеңилдетүүгө болот. Жыйынтыгында биз төмөнкү чечимдерди алабыз: $a_0=-1301,309$; $a_1=0,011567582$; $a_2=1,308814962$; $a_3=1,694132668$; $a_4=-21,952904$.

Алынган маанилерди колдонуу менен төмөнкү эсептегич формулага ээ болобуз: $Y_p = -1301,309 + 0,011567582x_1 + 1,308814962x_2 + 1,694132668x_3 + 21,952904x_4$ (6)

Диссертацияда аталган үч облустун жана Ош шаарынын мал чарба продукциясын дүң өндүрүүнүн көлөмүнүн божомолдук маанилери эсептелген. Натыйжада алынган маанилерди колдонуу менен жалпы эле Түштүк аймагындагы мал чарба продукциясынын дүң чыгарылышынын божомолдук маанилери аныкталган:

$$\begin{aligned} Y_{\text{бож}(2024)} &= 45838,07291 \text{ (млн. сом)}; & Y_{\text{бож}(2025)} &= 49918,62 \text{ (млн. сом)}; \\ Y_{\text{бож}(2026)} &= 53877,27 \text{ (млн. сом)}; & Y_{\text{бож}(2027)} &= 57735,45 \text{ (млн. сом)}; \\ Y_{\text{бож}(2028)} &= 59702,861 \text{ (млн. сом)}; \end{aligned}$$

Эсептөөнүн жыйынтыктары продукцияны дүң чыгаруунун көлөмүнүн төмөндөө тенденциясын көрсөтүүдө, башка сөз менен айтканда, 2024-2028-жылдар аралыгында бул көлөмдүн өсүү темпи тиешелүү түрдө 8,9%, 7,9%, 7,2%, 3,9%га өзгөргөн.

Ушундай эле жол менен 4-баптын 3-параграфында Кыргыз Республикасынын түштүк аймагындагы өсүмдүк өстүрүүчүлүк тармагынын дүң продукциясынын көлөмдөрүнүн божомолдору иштелип чыгылды.

Изилдөөнүн “Экономикалык өсүүнү андан ары өркүндөтүүнүн, оптималдаштыруунун жана учурдагы рыноктук мамилелердин шарттарында экономиканын агрардык секторун экономикалык жараяндарды моделдөөнүн негизинде башкаруунун атаандаштыкка жөндөмдүү тутумунун натыйжалуулугун жогорулатуу” деп аталган бешинчи бапта учурдагы рыноктук мамилелердин шарттарында экономиканын агрардык секторунун экономикалык өсүүсүн оптималдаштырууну өркүндөтүү жана аны башкаруунун атаандаштыкка жөндөмдүү инновациялык тутумунун

натыйжалуулугун жогорулатуунун жолдору каралды. Өлкөнүн экономикалык өсүүсүн андан ары өркүндөтүүнүн жана оптималдаштыруунун жана учурдагы шарттарда өсүмдүк өстүрүүчүлүктү (дыйканчылык), мал чарбачылыкты башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатуунун келечектери көрсөтүлдү.

Оптималдаштыруу тутумун түзүү милдети стратегиялык маселелердин катарына кошулат. Оптималдаштыруу олуттуу даражада ишкананын экономикалык өсүшүн, аймактын калкынын жумуштуулугун, эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатууну аныктайт жана социалдык-экономикалык өнүгүүнүн негизи болуп саналат.

Оптималдаштыруу жараяны инновацияларды түзүү, өздөштүрүү жана таратуу менен байланышкан. Айыл чарбасындагы инновациялык жараяндын негизги өзгөчөлүгү тармакта жаңы продукцияны түзүүдө эмес, жаңы технологияны иштеп чыгууда турат. Айыл чарба өндүрүшүнө жумшалган бардык салымдардын экономикалык натыйжалуулугу болуп өндүрүш аянтынын ар бир бирдигинен алынган буюмдаштырылган жана жандуу эмгектин эң аз сарпталышы менен продукциянын максималдуу көлөмүн алуу саналат.

Айыл чарба продукциясын өндүрүүгө алардын өзгөчөлүгүн эске алуу менен киргизилген инновациялардын экономикалык натыйжалуулугун жогорулатуу математикалык-статистикалык моделдердин, сызыктуу программалоо ыкмаларынын, стохастикалык окуяларды программалоонун, тармактар аралык баланс моделинин, тармактык жана иллюстративдик моделдердин жардамында ишке ашырылат. Инновацияларды колдонуу менен ишкана өзүнүн чыгымдарын кыскартуу, өндүрүштүн жана алынган кирешенин көлөмүн көбөйтүү, продукцияны сатуу рынокторун багынтуу, экономикалык натыйжалуулукту жогорулатуу жана бүтүндөй өлкөнүн экономикасынын өнүгүүсүн тездетүү мүмкүнчүлүгүн алат.

Инновациялык ишмердүүлүктүн натыйжалуулук коэффициенти, орточо жылдык таза пайданы инвестициянын орточо көрсөткүчүнө бөлүү жолу менен эсептелет:

$$\text{Инновациялардын натыйжалуулук коэффициенти} = \frac{\text{орточо жылдык таза пайда}}{\text{инвестициялардын суммасы} - \text{негизги фонддордун калдык суммасы}}$$

Берилген формула боюнча эсептелген, ишке киргизилген инновациялардын натыйжалуулук коэффициенти ишкананын бардык колдо болгон капиталынын натыйжалуулук коэффициенти менен салыштыруу зарыл. Бул коэффициент ишкананын балансында камтылган маалыматтардын негизинде төмөнкү формула боюнча эсептелет:

$$\text{Капиталдын эффекти} = \frac{\text{жалпы таза пайда}}{\text{салынган каражаттардын жалпы суммасы}}$$

Таза учурдагы нарк же таза келтирилген эффект – бул дисконттолгон кирешелердин жыйналган чоңдугу менен баштапкы инвестициянын арасындагы айырма. Долбоор боюнча оң чечим анын таза учурдагы наркы оң болгон учурда кабыл алынат, бул көрсөткүч терс болгон учурда долбоор четке кагылат.

Айыл чарба тармагындагы инновациялык ишмердүүлүктүн негизги субъекттери болуп төмөнкүлөр саналат:

- илимий-изилдөөчүлүк жана билим берүү борборлору;
- айыл чарба продукциясын өндүрүүчүлөр;
- насыялоо жана долбоорлоо уюмдары.

Рынокто заманбап жана алдыңкы технологиялардын болушу айыл элинин жашоо деңгээлин айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгүн көбөйтүү жана айыл чарбасынын натыйжалуулугун жогорулатуу аркылуу жакшыртууга мүмкүндүк берет. Изилдөөнүн негизинде биз айыл чарбасындагы инновациялар биринчи кезекте айылдык товар өндүрүүчүлөрдү жер семирткичтер, химиялаштыруу жана механизациялаштыруу каражаттары, сорттук үрөөндөр менен камсыз кылуу маселелерин чечүү менен байланышкан деген тыянак чыгарууга болот.

Экинчи кезекте айыл чарба өндүрүшүн заманбап техника жана жабдуулар менен камсыздоо саналат. Бул багытта учурда Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан алгылыктуу иштер жүргүзүлүүдө. Алсак, 2023-жылдын аягында жүргүзүлгөн айыл чарба техникаларын инвентаризациялоонун жыйынтыгы боюнча Кыргызстанда 80 миңден ашык айыл чарба техникалары бар. Анын ичинен 21470 даанасы трактор, 1960 даанасы дан жыйноочу комбайндар, 10752 даанасы соко, 3030 даанасы сепкич, 3487 даанасы чөп чапкыч, 2371 даанасы пресстөөчү түзүлүш, 1377 даанасы тырмоочу түзүлүш, 700 даана трактордук прицептер жана башка жабдуулар болуп саналышат.

Бажы кызматынын маалыматы боюнча, 2023-жылы республикага 7 миңге жакын айыл чарба техникасы алынып келинген. 1993-жылдан 2021-жылга чейин республикага жалпысынан 15 миңден ашык айыл чарба техникасы алынып келинген, анын ичинен мамлекеттик лизинг долбоорлору аркылуу 5 миллиард сомго 3281 техника сатылып алынган. Ал эми 2021-жылдан бери мамлекеттин колдоосу менен ишке ашырылып жаткан лизингдик долбоорлордун алкагында өлкөгө жалпы суммасы 10,4 миллиард сомдук 20 миңден ашык айыл чарба техникасы, 3 миңден ашык жабдуулар алынып келинди. 2024-жылдын алгачкы айларында жалпы суммасы 1,9 млрд сомго 429 техника лизингге алынган.

Республикада акыркы жылдарда айыл чарба техникасынын көлөмүнүн көбөйүшү мамлекет тарабынан жалпысынан айыл чарбасына чоң көңүл бурулуп, анын ичинде айыл чарба техникаларын сатып алууга бөлүнгөн ири каражаттар менен шартталган.

Ошентип, жалпысынан алганда 5-бапта өлкөнүн экономикасынын агрардык секторундагы инновациялык жараяндардын натыйжалуулугун өнүктүрүү көйгөйлөрү каралды. Агрардык сектордогу түзүмдүк өзгөрүүлөргө мамлекеттин агрардык, каржылык жана бюджеттик саясаты, экономикадагы жана дүйнөлүк азык-түлүк жана айыл чарба чийки зат рыногундагы эл аралык интеграциялык жараяндар олуттуу таасир этээри көрсөтүлдү. Айыл чарба продукциясынын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу боюнча чаралар сунушталды.

Корутунду

Диссертациялык иште жүргүзүлгөн АӨКтөгү илимий-техникалык прогрессти маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде божомолдоо тутумунун теориялык-методологиялык жана уюштуруучулук-усулдук негиздери төмөнкүдөй тыянактарды жана сунуштарды иштеп чыгууга мүмкүндүк берди:

1. Кыргыз Республикасынын агроөнөр жай комплексин калыптандыруу жана өнүктүрүү тутумундагы маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын ордун жана функцияларын түшүнүүгө болгон учурдагы илимий ыктоолорду талдоо маалыматтык технологиялар менен байланышкан компетенциялардын негизги маанисин аныктоого мүмкүндүк берди. Агроөнөр жай комплексин башкаруу тутумунда маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуунун натыйжалуулугуна терс таасирин тийгизген, Кыргыз Республикасынын агроөнөр жай комплексинин натыйжалуулугун жогорулатууга карата тутумдуу мамиленин жоктугунун чыныгы себептери талданган, анын натыйжасында изилденген технологиялар кыска убакыттан кийин актуалдуулугун жоготот.

2. Диссертацияда Кыргыз Республикасынын агроөнөр жай комплексин маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде оптималдуу башкарууну калыптандырууга жана өнүктүрүүгө байланышкан бир катар илимий багыттар жалпыланган. Анын негизинде экономиканын математикалык жана инструменталдык ыкмаларын колдонуу менен агроөнөр жай комплексин башкаруу тутумун өнүктүрүүнүн механизмдеринин теориялык-методологиялык жана уюштуруучулук-усулдук негиздери, экономиканын математикалык жана инструменталдык ыкмаларынын негизги этаптары жана классификациясы иштелип чыгылды; диалектикалык талдоонун принциптери чыгарылды жана терең түшүндүрүлдү; экономиканын математикалык жана инструменталдык ыкмаларынын колдонуу менен агроөнөр жай комплексинин өнүгүүнүн инновациялык жолуна өтүүсүн тездетүүнүн жолдору аныкталды.

3. АӨК өндүрүшүн башкаруудагы МКТ нын өнүгүүсүнө олуттуу салым кошуучу экономикалык мыйзам ченемдүүлүк түрүндө түптөлгөн мамлекеттик саясаттын натыйжалуу иштөөсүн камсыз кылуучу Кыргыз Республикасынын экономикасындагы экономикалык жараяндарды жана аны өнүктүрүү механизмдерин моделдөөнүн негизинде агроөнөр жай комплексин оптималдаштыруунун абалын жана аны өркүндөтүүнү теориялык-методологиялык жана уюштуруучулук-усулдук изилдөөлөр чоң мааниге ээ, мунун негизинде чечимдерди кабыл алуу үчүн зарыл болгон маалыматты иштетүүнүн убактысын кыскартуунун эсебинен башкаруунун натыйжалуулугу жогорулайт. Мындан тышкары, башкарууда ишенимдүү жана өз убагында берилген маалыматты колдонуу өндүрүлүп жаткан айыл чарба продукциясынын сапатын жогорулатууга, өндүрүш убактысын кыскартууга, ошондой эле өндүрүштүк чыгымдарды азайтууга мүмкүндүк берет. Башкаруу чөйрөсүн маалыматташтыруу анын бардык деңгээлдериндеги башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатуу менен гана чектелбестен, башка чөйрөлөрдө, анын ичинде коомду маалыматташтыруу чөйрөсүндө да адамдын максаттуу

багыттуу ишмердүүлүгүнүн натыйжалуугун жогорулатууга мүмкүндүк берет.

4. Агроөнөр жай комплексин өнүктүрүүнү башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатуу жана илимий-техникалык прогрессти колдонуу пландаштыруунун базасы катары божомолдоонун сапатын жакшыртууну көздө тутат. Элементтердин бирдиктүү бүтүн ырааттуулугу түзүлөт, алар методологиялык жана маалыматтык жактан да байланышкан: божомолдоо – пландаштыруу – башкаруу. Экономиканын агрардык секторундагы божомолдоонун салттуу ыкмалары тармак ичиндеги байланыштардын бүтүндөй комплексин эсепке алуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылбайт. Экономиканын агрардык секторунун өнүгүүсүн божомолдоонун сапатын жогорулатуунун мүмкүн болгон жолдорунун бири болуп божомолдоонун заманбап прогрессивдүү ыкмаларын жана МКТны колдонуу саналат, бул тармактардын продукцияларынын жалпы чыгымдарын эсептөөгө, башкача айтканда, тармактар ортосундагы бардык тартиптердин кыйыр байланыштарын эсепке алууга мүмкүндүк берет. Изилдөөнүн жыйынтыктары божомолдоонун салттуу ыкмалары МКТнын жетишкендиктерин колдонуу менен агроөнөр жай комплексин өнүктүрүүнү божомолдоо үчүн иштелип чыкканын көрсөттү. Бул сунуштамалар аймактын экономикасынын агрардык секторун өнүктүрүүнүн божомолун түзүүдө колдонулуусу мүмкүн. Тилекке каршы, учурда аймактык агроөнөр жай комплексин өнүктүрүүнүн божомолун жасоо боюнча иш жүзүндө усулдук сунуштамалар жок. Жалпысынан аймактын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн божомолуна тиешелүү бир катар документтерде айыл чарба өндүрүшүн өнүктүрүүнүн божомолдук көрсөткүчтөрүнүн тар тизмеси бар бөлүмдөр бар. Бул шарттарда аймактык агроөнөр жай комплексин жана айыл чарба ишкердигин божомолдоо үчүн бул аймактарды өнүктүрүүнү пландаштыруунун сапатын жакшыртууга багытталган жаңы ыктоолор керек, бул МКТнын негизинде аймактын экономикасынын агрардык секторун өнүктүрүүнү божомолдоого байланыштуу маселелердин бүтүндөй комплексин изилдөөнү абдан актуалдуу кылат.

5. Рыноктук мамилелерге өтүү мезгилинде аймактардын, ошондой эле республиканын агроөнөр жай комплексиндеги ишканалардын экономикалык абалын мүнөздөгөн көрсөткүчтөрдүн талдоосу негизинен терс жараяндар жана туруксуз абал менен мүнөздөлдү. Айыл чарбасындагы терс көрүнүштөрдүн негизги себептеринин бири болуп айыл чарба продукцияларынын баа түзүүчү негизги факторлоруна – энергетикалык ресурстарга, минералдык жер семирткичтерге жана өсүмдүктөрдү коргоо каражаттарына болгон баанын өсүүсүнүн жогорку темптеринин сакталуусу саналат. Айыл чарба өндүрүшүнүн ресурстарына болгон баалардын жогорку деңгээли, айыл чарба керектөөчүлөрүнүн төлөө жөндөмдүүлүгүнүн төмөндүгү менен катар айыл чарба продукциясына болгон суроо-талаптын төмөндөшү, алардын мал чарбачылыгы жана өсүмдүк өстүрүү үчүн ар кандай машиналарды, жабдууларды сатып алуусунун азаюусуна алып келди. Бул шарттарда колдо болгон эскирген жабдууларды иштей турган абалда кармоого кеткен сарптоолор абдан көбөйдү.

6. Маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын шарттарында божомолдоо көп тараптан экономикалык-математикалык ыкмаларды колдонуу

жолдоруна жана өз ичине чечимдерди экономикалык координациялоону, имитациялык моделдөөнү жана стохастикалык программалоону камтыган оптималдуу башкарууну ишке ашыруу тартибинен көз каранды. Азык-түлүк көйгөйү биринчи кезекте, агроөнөр жай комплексинин төмөнкү түзүмдүк бөлүмдөрүндө чечилгендиктен, рыноктук түзүмдөрдүн жана айыл чарба өндүрүшүндөгү эркин ишкердик мамилелерин түптөө мезгилинде агробизнестин аймактык маалымат мейкиндигин түзүү абдан маанилүү. Албетте, мында мурунку административдик түзүмдөрдө орун алган маалыматтык технологиялардын техникалык, усулдук, программалык, уюштуруучулук базасын четке кагууга болбойт. Өнүккөн компьютердик тармак менен бирдикте аймактык маалымат борборлору өндүрүүчүлөрдүн массасы үчүн рынок шарттарында багыт алууга жардам берүүчү компас болуп калуусу керек. Ошондуктан, бүгүнкү күндө агроөнөр жай комплексиндеги абдан актуалдуу маселелерден болуп төмөнкүлөр саналат: өндүрүштү рыноктук мамилелерге багыттоо жараянында автоматташтырылган башкаруу тутумдарынын орду; айыл чарба өндүрүшү жана маркетинги жаатында бирдиктүү маалымат мейкиндигин түзүү; башкаруу жараянын маалыматташтыруунун методологиялык, уюштуруучулук жана инструменталдык базасын өркүндөтүү; агроөнөр жай комплексин аймактык маалыматтык камсыздоо тутумундагы экономикалык жана математикалык моделдөөнүн орду жана ролу; жаңы рынок шарттарында агроөнөр жай комплексиндеги аймактык экономикалык мамилелердин ичинде моделдөө жолдорун өркүндөтүү; аймактык башкарууда божомолдоо моделдерин колдонуу менен өндүрүүчүлөрдүн экономикалык тобокелдигин жана аймакты азык-түлүк менен өзүн-өзү камсыз кылуу деңгээлин баалоо.

Диссертацияда Кыргыз Республикасынын экономикасынын агрардык секторунун субъекттеринин келечекте мүмкүн болгон абалын жана ишмердүүлүгүнүн жыйынтыктарын тактоого багытталган сандык жана сапаттык алдын ала пландалган изилдөөлөрдүн тутуму катары болгон экономикалык божомолдоонун теориялык жана методологиялык аспектилери изилденди.

7. Диссертациялык иште МКТнын, ошондой эле Кыргыз Республикасынын экономикасынын агроөнөр жай секторун өнүктүрүүнүн алкагындагы илимдин колдонмо маанидеги генезисин талдоонун негизинде абалды жана өнүгүүнү баалоонун жана оптималдаштыруунун контекстинде экономиканын агроөнөр жай секторун оптималдаштыруунун адаптивдүү ыкмаларынын теориялык жана методологиялык негиздери иштелип чыгылды жана аныкталды, кыртышты кайра иштетүү, себүү жана жер семирткичтерди берүү тутумун колдонуу үчүн жогорку интенсивдүү технологиянын теориялык негиздери, айыл чарба продукциясын өндүрүү жана кайра иштетүү боюнча эмгектик, каржылык жана энергетикалык ресурстарды жогору натыйжалуу колдонуу ыкмалары иштелип чыгылды.

8. Моделдештирүүнүн негизинде Кыргыз Республикасынын экономикасынын агрардык секторундагы чарба жүргүзүүчү субъекттердин кирешелерин максималдуу көбөйтүүгө багытталган маалыматтык-коммуникациялык технологияларды калыптандыруу боюнча колдонулуп жаткан мамилелер тутумдаштырылды жана жалпылаштырылды, мунун негизинде

агроөнөр жай комплексин оптималдуу башкаруунун классификациялык белгилерин өркүндөтүү боюнча анык сунуштар иштелип чыгылды. Агроөнөр жай комплексинин экономикалык натыйжалуулугун талдоо жана баалоо жараянында аларды пайдалануунун чектери жана мүмкүн болгон жолдору аныкталды.

9. Продукция өндүрүүнүн көлөмүнүн негизги көрсөткүчтөрүнүн абалын жана өнүгүүсүн талдоонун жана өндүрүлгөн айыл чарба продукциясын керектөөчүлөр ортосунда жөнгө салуу жана бөлүштүрүүнүн учурдагы практикасынын негизинде автор тарабынан МКТнын жардамында продукцияны өндүрүүнүн көлөмүн оптималдаштыруу жана аларды керектөөчүлөр арасында бөлүштүрүүнүн оптималдуу усулу, ошондой эле айыл чарба өсүмдүктөрүнүн жана жердин түшүмдүүлүгүн, малдын продуктуулугун жогорулатуунун концепциясы иштелип чыкты. Муну менен катар техникалык каражаттарды пайдалануунун натыйжалуулугун өнүктүрүүнүн жана өндүрүштү механизациялаштыруунун деңгээлин жогорулатуунун тутуму иштелип чыкты, бул эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатууну жана өндүрүштүк чыгымдарды, өзгөчө эмгек күчүн сарптоону азайтууну камсыз кылууга жана акыр аягы Кыргызстандын агроөнөр жай комплексинин илимий-техникалык потенциалын өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет.

10. Диссертацияда маалыматтык жана коммуникациялык технологиялардын негизинде Кыргыз Республикасынын экономикасынын агроөнөр жай комплексин өнүктүрүүнүн көрсөткүчтөрүн, айыл чарба өсүмдүктөрүнүн жана мал чарбачылыгынын, ошондой эле агроөнөр жай комплексиндеги дыйкан чарбаларынын дүң продукциясынын деңгээлинин божомолдоо ыкмаларындагы айырмачылыктар аныкталды. Божомолдоого жана пландаштырууга болгон мамилелерди сын көз менен талдоонун негизинде пландаштыруу тутумун өнүктүрүүнүн негизги көрсөткүчтөрүн аныктоо тутумдары түзүлдү. Ал тендештирилген ресурстук базаны өз убагында камсыз кылууга жана экономиканы эффективдүү өнүктүрүүгө багытталган өсүмдүк өстүрүүдөгү экономикалык жараяндарды моделдөөгө, айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн өндүрүш түзүмүн оптималдаштырууга арналган.

11. Диссертацияда заманбап рыноктук мамилелерди моделдөөнүн негизинде экономикалык өсүштү андан ары өркүндөтүүнүн, оптималдаштыруунун жана АӨКтү башкаруунун атаандаштыкка жөндөмдүү тутумунун натыйжалуулугун жогорулатуунун келечектери, ошондой эле экономикалык өсүүнү оптималдаштыруунун жана АӨКтү башкаруунун атаандаштыкка жөндөмдүү инновациялык тутумунун натыйжалуулугун жогорулатуунун негизги багыттары иштелип чыгылды.

12. Учурдагы шарттарда АӨКтү башкаруунун натыйжалуулугун андан ары өркүндөтүүнүн, оптималдаштыруунун жана жогорулатуунун негизги багыттары, ошондой эле азыркы рыноктук мамилелердин шарттарында экономикалык өсүштүн келечектүү сапаттык көрсөткүчтөрүн божомолдоону жана экономикалык жараяндарды моделдөөнү өнүктүрүүнүн багыттары аныкталды.

13. Агроөнөр жай комплексинин негизги көрсөткүчтөрүн божомолдоо үчүн иштелип чыгылган корреляциялык-регрессиялык моделди агрардык

сектордо экономикалык өсүштүн трендик моделдерин жана бир факторлуу жана көп факторлуу моделдерин түзүү методологиясын пайдалануу менен экономикалык өнүгүүнү божомолдоодо пайдалануу сунуш кылынат. Диссертацияда белгиленгендей, ирилештирилген вариантта ар бир иштелип чыккан модель үч блоктору камтыйт: чечим кабыл алуу, өндүрүш, тышкы соода. Батыш менен Чыгыштын дээрлик бардык өнүккөн өлкөлөрүндө индикативдик пландоо кеңири колдонулат. Ал улуттук жана аймактык максаттардын калыптануусуна, мамлекеттик жана мамлекеттик эмес чарба жүргүзүүчү субъекттердин ресурстарын кабыл алынган мамлекеттик жана аймактык өнүктүрүү программаларын ишке ашырууга мобилизациялоого көмөктөшөт.

14. Агроөнөр жай комплексин башкаруу боюнча чет мамлекеттердин тажрыйбасына баа берүү менен, экономикалык жактан өнүккөн көптөгөн чет өлкөлөрдүн негизги потенциалы агроөнөр жай комплексиндеги ишканалардын санында, өндүрүлгөн айыл чарба продукциясынын көлөмүндө гана эмес, айыл чарбасында өндүрүш жараянын уюштуруунун илимий-техникалык деңгээлинде, башкаруу тутумунун натыйжалуулук деңгээлин жогорулатуунун эсебинен чектелген өндүрүш ресурстарын сарамжалдуу пайдаланууда тураарын белгилей кетүү керек. Албетте, жогоруда айтылган факторлор чыгарылып жаткан айыл чарба продукциясынын сапатын жакшыртат жана дүйнөлүк рынокто мындай продукциянын жетишээрлик жогорку атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн камсыз кылат. Биздин өлкө, анын жаратылыштык-климаттык шарттарын жана географиялык абалын эске алуу менен айыл чарба өндүрүшүн башкаруунун чет өлкөлүк үлгүсүн толук көчүрүп албашы керек. Кыргызстанга башкаруу тутумун өркүндөтүү жолу менен өзүнүн агроөнөр жай комплексинин натыйжалуулугун жогорулатуусу үчүн Батышта жана Чыгышта ишке ашырылып жаткан бардык позитивдүү нерселерди кабыл алуу зарыл.

15. Жүргүзүлгөн изилдөөлөр маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде илимий-техникалык прогрессти божомолдоонун аймактык көйгөйлөрү боюнча ишенимдүү маалымат илимий корутундулардын жана сунуштардын негизи болуп саналаарын көрсөттү. Дал мына ушул нерсе чечүүчү болбосо да олуттуу деңгээлде азыркы абалга жана келечектүү багытка баа берүүнүн сапатын жана тууралыгын аныктайт. Эгерде талдоо жана божомолдоо ишенимсиз же толук эмес маалыматтарга негизделсе, анда алар канчалык так жана кемчиликсиз болбосун, эч кандай ыкма, эч кандай экономикалык модель маселени чечүү үчүн туура жооп алууга жардам бере албайт. Ошондуктан мындай изилдөөлөрдү сапаттуу маалымат менен камсыз кылуу маселеси өтө курч турат. Тилекке каршы, талдоо жана божомолдоо үчүн колдонулуп жаткан учурдагы статистикалык маалыматтардын сапаты начар болуп жатат. Бул маалымат өзгөчө аймактык кесимде иштин чыныгы абалын, же калыптануу жана өнүгүү жараянын, АӨК продукциясына болгон суроо-талапты аныктоочу айрым факторлор жөнүндө толук жана так түшүнүк бере албайт. Ошондуктан өндүрүш жараяны, чарбалык жана башка амалдарды ишке ашыруу боюнча оперативдүү жана объективдүү маалыматты кайра карап чыгууну жана аймактык экономикалык-математикалык борборлорду түзүүнү сунуштайбыз.

Практикалык сунуштамалар:

1. Агроөнөр жай комплексинде илимий-техникалык прогресси натыйжалуу божомолдоону маалыматтык жана коммуникациялык технологиялардын негизинде өндүрүшкө киргизүү үчүн төмөнкүдөй ырааттуулукта издөө сунуш кылынат. Биринчи кезекте ар кайсы өлкөлөрдүн айыл чарбасынын өнүгүү динамикасын талдап, алдыңкыларын – лидерлерин аныктоо керек. Андан кийин бул лидерлер чыгарган продукциянын сапатын жана баасын салыштырып көрүү керек. Биздин Кыргызстандын рыногу үчүн сапаттын оң деңгээлине ээ болгон лидер-өлкөлөрдүн продукциясынын өздүк наркын жана рентабелдүүлүгүн аныктоо зарыл. Эгерде чет элдик өндүрүштүн наркы биздикинен төмөн болсо, анда биздин продукциянын өздүк наркын элементтер боюнча талдап чыгуу керек.

2. Өндүрүштүн жана сатуунун өзүнчө бөлүгүндө мүмкүн болгон жогорку натыйжалуулук ишканалардын ийгиликтүү өнүгүшүнүн негизги фактору болуп саналат. Эгерде чет өлкөлүк атаандаштардын пайдалары ата мекендик өндүрүүчүлөргө караганда жогору болсо, анда мамлекеттик колдоонун же кыйла жогору рыноктук баанын шартында гана бажы жана тарифтик, каржылык саясатта же рынокту башкаруу моделдеринде инновациялык негизде ишке ашырылышы мүмкүн болгон институционалдык өзгөртүүлөр талап кылынышы мүмкүн. Эгерде мамлекеттик колдоону кошпогондогу чет өлкөлүк өндүрүүчүлөрдүн продукциясынын баасы төмөн болсо, анда ата мекендик өндүрүш кабылып жаткан тоскоолдуктардын бардыгын аныктоо жана аларды максималдуу артыкчылыктуу тартипте, анын ичинде инновациялар аркылуу жоюуга аракет кылуу зарыл.

3. Долбоор ишке ашырыла турган мезгилдин экономикасын моделдөөгө мүмкүндүк берүүчү факторлордун комплексин эске алуу менен ар бир конкреттүү долбоордо инновациялык түзүүчүнүн таасирин кылдат карап чыгуу зарыл. Заманбап ыкмалар жана математикалык колдоо көптөгөн факторлордун эске алынышын, эсептөөлөрдүн тактыгын жана ылдамдыгын – даярдалган долбоорлордун жогорку сапатын камсыз кыла алышат.

4. МКТнын негизинде агроөнөр жай комплексинде илимий-техникалык прогресси божомолдоо жараянында айыл чарба өсүмдүктөрүнүн өсүшүн божомолдоонун көп факторлуу регрессиялык моделдерин иштеп чыгуу жана өркүндөтүү зарыл. Атап айтканда, продукция үчүн ылайыкташтырылган моделдерди эсептөө жана жакшыртуу, бир долбоордун, кластердин жана стратегиянын алкагында моделдерди динамикалык оптималдаштыруу, ошондой эле матрицаларды колдонуу менен толук эмес убакыттык катарларды талдоо да колдонулушу керек. Агроөнөр жай комплексинде илимий-техникалык прогресси стратегиялык божомолдоо моделинин негизинде айыл чарба тутумунда жана айыл чарба уюмдарында маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде өсүмдүк өстүрүүнү жана мал чарбачылыгын өнүктүрүүнүн концепциясын иштеп чыгуу зарыл. Диссертацияда АӨКдө илимий-техникалык прогресси маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде өнүктүрүүнүн төмөнкүдөй концепциялары иштелип чыгылган:

- айыл чарба ишканалары үчүн илимий-техникалык прогрессти маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде божомолдоого өтүүнү тездетүү жолдору иштелип чыгылды;

- айыл чарба өсүмдүктөрүн кайра иштетүү жана алардын түшүмдүүлүгүн жогорулатуу жана мал чарба продукциясын даярдоо үчүн жогорку өндүрүмдүү жана жогорку натыйжалуу техниканын жаңы муунун түзүүнүн жолдору аныкталды жана сунушталды;

- МКТны жогорку натыйжалуу пайдалануу тутумун өздөштүрүүнүн негизги багыттары сунушталды жана иштелип чыгылды;

- илимпоздор кыртыштын асылдуулугунун деңгээлин, отоо чөптөрдүн басып кетүүсүн жана талаанын айрым участкарунун булганышын жетиштүү тактык менен аныктоого мүмкүндүк берүүчү уникалдуу технологияларды иштеп чыгуулары керек;

- республиканын аймактарында түзүлгөн жаңы типтеги окуу борборлорунун базасында айыл чарбасын модернизациялоо максатында тармактардын жетекчилеринин, адистеринин, жумушчуларынын квалификациясын жогорулатуунун, маалыматтык камсыздоо боюнча адистерди даярдоонун жолдору иштелип чыгылып, сунушталды;

- маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуу менен илимий-техникалык прогрессти божомолдоонун негизинде экономиканын агрардык секторунун өндүрүш түзүмүн оптималдаштыруунун усулу иштелип чыгылды;

- диссертацияда иштелип чыгылган инновациялык долбоорлорго болгон инвестицияларды баалоо усулун өлкөнүн экономикасын модернизациялоо үчүн айыл чарба адистерине сунуштоого болот;

- маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде инвестициялык механизмдин иштешин өркүндөтүү жана илимий-техникалык прогрессти божомолдоо боюнча практикалык сунуштарды айыл чарбасынын экономикалык өсүшүн жогорулатуу үчүн сунуштоого мүмкүн.

Диссертациянын темасы боюнча басмадан чыккан эмгектердин тизмеси:

- 1.Омошев, Т.Т. Научные основы развития инновационных процессов в сельском хозяйстве [Текст] / Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К. // Экономика и социум. 2015. № 4 (17). С. 871-877. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=25327729>
- 2.Омошев, Т.Т. Модернизации АПК на основе совершенствования инновационных процессов экономики [Текст] / Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К. // Альманах мировой науки. 2015. № 1-4 (1). С. 81-89. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=25059957>
- 3.Омошев, Т.Т. Совершенствование и оптимизация продовольственной безопасности на основе животноводческой продукции [Текст] / Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К. // Наука, техника и образование. 2016. № 2 (20). С. 93-100. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=25511908>
- 4.Омошев, Т.Т. Пути совершенствования и оптимизации производства молочной продукции на основе моделирования [Текст] / Омошев Т.Т., Маматурдиев Г.М., Сулайманова Д.К. // Инновационные технологии в науке и образовании. 2017. № 1-2 (9). С. 164-171. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=28158327>
- 5.Омошев, Т.Т. Пути совершенствования и оптимизации производства по отдельным видам мяса на основе моделирования [Текст] / Омошев Т.Т., Маматурдиев Г.М., Сулайманова Д.К. //Интерактивная наука. 2017. №2 (12). С. 206-210. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=28995614>
- 6.Омошев, Т.Т. Модернизация экономики на основе моделирования агропромышленного комплекса [Текст] / Омошев Т.Т. // В сборнике: Integration of the Scientific Community to the Global Challenges of Our Time. Materials of the II international scientific-practical conference. In 3 volumes. 2017. С. 124-129. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36266500>
- 7.Омошев, Т.Т. Кыргызстанда азык түлүк товарлары менен камсыз кылуунун учурдагы абалын талдоо . [Текст] /Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К. // ISSN 1694-7681 Известия ВУЗов Кыргызстана. 2017. № 1. С. 115-117. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=28864827>
- 8.Омошев, Т.Т. Оптимизация объема обеспечения электроэнергией, паром и кондиционерным воздухом в регионах Кыргызской Республики на основе моделирования [Текст] / Омошев Т.Т., Маматурдиев Г.М. // Вестник филиала федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования «Российский государственный социальный университет» в г. Ош Киргизской Республики. 2017. № 16. С. 73-85. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32545550>
- 9.Омошев, Т.Т. Оптимизация объема обеспечения электроэнергией, паром и кондиционерным воздухом по Ошской области на основе моделирования [Текст] / Омошев Т.Т. // Известия ВУЗов Кыргызстана. 2017. № 6. С. 109-113. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=29817044>
- 10.Омошев, Т.Т. Оптимизация количественных и качественных показателей экономического роста на основе новых информационных технологий [Текст] / Омошев Т.Т. // Известия ВУЗов Кыргызстана. 2017. № 9. С. 60-67. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32367510>
- 11.Омошев, Т.Т. Совершенствование экономического роста на основе модернизации производства аграрного сектора Кыргызстана [Текст] / Омошев Т.Т., Маматурдиев Г.М. // Известия ВУЗов Кыргызстана. 2017. № 9. С. 82-86. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32367514>
- 12.Омошев, Т.Т. Пути совершенствования и оптимизации производства продукции животноводства по Жалал-Абадской области на основе новых информационных технологий [Текст] / Омошев Т.Т. // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2017. № 12. С. 60-64. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32870998>
- 13.Омошев, Т.Т. Оптимальное влияние иностранных инвестиций на развитие инновационной экономики Кыргызстана [Текст] / Омошев Т.Т., Маматурдиев Г.М. // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2017. № 12. С. 38-41. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32870993>

- 14.Омошев, Т.Т. Оптимизация валовой продукции личного подсобного хозяйства граждан Кыргызстана на основе новых информационных технологий [Текст] / Омошев Т.Т., Маматурдиев Г.М. // Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова. Жалал-Абад 2018. №1 С.461-468. <https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2018.pdf>
- 15.Омошев, Т.Т. Оптимизация производства зерновых культур по Жалал-Абадской области на основе новых информационных технологий [Текст] / Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К. // Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова. Жалал-Абад 2018. №1 С. 468-472. <https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2018.pdf>
- 16.Омошев, Т.Т. Моделирование экономических процессов в условиях рыночных преобразований: теория и методика [Текст] / Омошев Т.Т. // Научно-практический теоретический журнал «Экономика и управление: проблемы, решения» 9, том 7(81) – 2018 Сентябрь, г.Москва С. 90-95. <http://www.sciencelib.ru>
- 17.Омошев, Т.Т. Формирование инновационной экономики и ее оптимизация на базе моделирования для создания усовершенствованного технологического процесса [Текст] / Омошев Т.Т. // Научно-практический теоретический журнал «Экономика и управление: проблемы, решения» 9, том 7(81) – 2018 Сентябрь, г.Москва С.106-112. <http://www.sciencelib.ru>
- 18.Омошев, Т.Т. Научно-технический прогресс и основные механизмы формирования продовольственного рынка Кыргызстана в условиях рынка [Текст] / Омошев Т.Т. // Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова. Жалал-Абад 2018. №5 С. 11-14. <https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2018-5-speczialnyj-vypusk.pdf>
- 19.Омошев, Т.Т. Научно-технический прогресс и его значение при прогнозировании основных показателей хозяйствующих субъектов аграрного сектора экономики [Текст] / Омошев Т.Т. // Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова. Жалал-Абад 2018. №5 С. 57-60. <https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2018-5-speczialnyj-vypusk.pdf>
- 20.Омошев, Т.Т. Вопросы управления оптимизацией на основе моделирования бизнеса в соответствии с требованиями информационных технологий [Текст] / Омошев Т.Т. // Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова. Жалал-Абад 2018. №5 С. 61-65. <https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2018-5-speczialnyj-vypusk.pdf>
- 21.Омошев, Т.Т. Проблемы развития капитала в сельском хозяйстве [Текст] / Омошев Т.Т., Арынбаев Ж.Т., Жамашева Г. // Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова. Жалал-Абад 2019. №2 С. 122-124. <https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2019-2.pdf>
- 22.Омошев, Т.Т. Вопросы функционирования промышленных предприятий и их управление в новых условиях хозяйствования [Текст] / Омошев Т.Т., Аширбеков Н.Б., Жамашева Г. // Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова. Жалал-Абад 2019. №2 С. 132-134. <https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2019-2.pdf>
- 23.Омошев, Т.Т. Проблемы оптимизация сложных систем [Текст] / Омошев Т.Т., Чороев К., Кыдырмаева С.С. // Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова. Жалал-Абад 2019. №2 С. 145-148. <https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2019-2.pdf>
- 24.Омошев, Т.Т. Теоретические аспекты развития экономики агропромышленного комплекса на основе моделирования [Текст] / Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К. // Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова. Жалал-Абад 2019. №4 С. 11-16. <https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2019-4.pdf>
- 25.Омошев, Т.Т. Развитие научно-технического прогресса и прогнозирование основных показателей производства сельскохозяйственной продукции региона [Текст] / Омошев Т.Т. // Экономика и управление: проблемы, решения. 2020. Т. 3. № 10 (106). С. 10-13. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45687780>
- 26.Омошев, Т.Т. Пути оптимизации и дальнейшего улучшения конкурентоспособности сельхозпродукции как основной фактор развития инновационной деятельности в условиях рынка [Текст] / Омошев Т.Т. // Экономика и управление: проблемы, решения. 2020. Т. 3. № 10 (106). С. 36-39. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45687786>

- 27.Омошев, Т.Т. Модернизация агропромышленной сферы на основе совершенствования инновационных процессов в Кыргызстане [Текст] / Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К. // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. 2020. № 3 (30). С. 94-99. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44185786>
- 28.Омошев, Т.Т. Некоторые аспекты и вопросы выполнения прогнозирования обеспечения продовольственной безопасности регионов Кыргызстана в условиях рыночных преобразований [Текст] / Омошев Т.Т., Атаканов Б.К. // Известия ВУЗов Кыргызстана. 2020. № 5. С. 127-131. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45707265>
- 29.Омошев, Т.Т. Вопросы оптимизации и планирования методов управления системой прогнозирования продукции аграрного сектора [Текст] / Омошев Т.Т., Атаканов Б.К. // Известия ВУЗов Кыргызстана. 2020. № 5. С. 123-126. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45707264>
- 30.Омошев, Т.Т. Обоснование прогнозирования экономического роста за счет эффективного использования производственного участка и оптимизации размещения посевных площадей растениеводства. [Текст] / Омошев Т.Т. // ISSN 1694-7681 Известия ВУЗов Кыргызстана. 2020. № 6. С. 124-129. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46301618>
- 31.Омошев, Т.Т. Экономическое прогнозирование основных показателей сельского хозяйства на базе моделирования в условиях современных рыночных преобразований [Текст] / Омошев Т.Т. // Известия ВУЗов Кыргызстана. 2020. № 6. С. 117-123. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46301617>
- 32.Омошев, Т.Т. Методологические подходы оптимизации в развитии агропромышленного комплекса на основе моделирования. [Текст] /Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К. // ISSN 1694-5913 Научно-популярный периодический журнал «Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова» №1, 2020 <https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2020-1.pdf>
- 33.Омошев, Т.Т. Оптимизация государственных расходов на социальную защиту на основе моделирования. [Текст] /Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К. //ISSN 1694-5913 Научно-популярный периодический журнал «Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова» №2, 2020. 75-80 <https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2020-2.pdf>
- 34.Омошев, Т.Т. Повышения устойчивости производства продукции растениеводства путем оптимизации структуры и размещения посевных площадей. [Текст] /Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К. // ISSN 1694-5913 Научно-популярный периодический журнал «Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова» №3, 2020. 13-19. <https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2020-3.pdf>
- 35.Омошев, Т.Т. Теоретико-методологические аспекты экономического прогнозирования – как система количественных и качественных предплановых изысканий. [Текст] /Омошев Т.Т., Кантороева Г.К.// ISSN 1694-5913 Научно-популярный периодический журнал «Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова» №4 2020, 7-13. <https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2020-4.pdf>
- 36.Омошев, Т.Т. Развитие научно-технического прогресса и прогнозирование основных показателей производства сельскохозяйственной продукции региона. [Текст] /Омошев Т.Т., // Экономика и управление: проблемы, решения. Том III. Октябрь 2020 г. https://s-lib.com/issues/eiu_2020_10_t3/
- 37.Омошев, Т.Т. Пути оптимизации и дальнейшего улучшения конкурентоспособности сельхозпродукции как основной фактор развития инновационной деятельности в условиях рынка.[Текст] /Омошев Т.Т., // Экономика и управление: проблемы, решения. Том III. Октябрь 2020 г. https://s-lib.com/issues/eiu_2020_10_t3/
- 38.Омошев, Т.Т. Принципы регулирования и развития конкуренции в экономике Кыргызстана [Текст] / Омошев Т.Т., Мамытов Т.Т. // Экономика и бизнес: теория и практика. 2021. № 2-1 (72). С. 137-140. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44831734>
- 39.Омошев, Т.Т. Перспективы развития сельского хозяйства Кыргызской республики в современных условиях функционирования экономических процессов аграрного сектора

[Текст] / Омошев Т.Т., Кантороева Г.К. // Экономика и бизнес: теория и практика. 2021. № 2-2 (72). С. 17-22. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44831744>

40.Омошев, Т.Т. Оптимизация экономического роста показателей субъектов аграрного сектора экономики в условиях современных рыночных преобразований [Текст] / Омошев Т.Т., Кантороева Г.К. // В сборнике: Государство. Бизнес. Общество. Цифровая среда: траектория взаимодействия от теории к практике. сборник научных статей по итогам международной научно-практической конференции. Санкт-Петербург, 2021. С. 208-213.

<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45714740>

41.Омошев, Т.Т. Теоретико-методологические аспекты оптимизации отраслевой структуры аграрного сектора в условиях трансформационной экономики Кыргызстана [Текст] / Омошев Т.Т. // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2021. № 3. С. 102-107.

<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46306370>

42.Омошев, Т.Т. Оптимизация основных механизмов формирования устойчивого продовольственного рынка в аграрном секторе Кыргызстана [Текст] / Омошев Т.Т. // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2021. № 3. С. 98-101.

<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46306369>

43.Омошев, Т.Т. Прогнозирования перспективных качественных показателей экономического роста аграрного сектора экономики Кыргызской Республики [Текст] / Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К. // Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова. Жалал-Абад 2021. №1 С. 15-21. <https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2021-1.pdf>

44.Омошев, Т.Т. Повышения экономической эффективности сельского хозяйства южного региона Кыргызской Республики в современных условиях [Текст] / Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К. // Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова. Жалал-Абад 2021. №2 С. 29-36. <https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2021-2.pdf>

45.Омошев, Т.Т. Основные направления повышения экономической эффективности сельского хозяйства Южного региона Кыргызской Республики. [Текст] / Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К. // ISSN 1694-5913 Научно-популярный периодический журнал «Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова» №3, 2021.28-34.

<https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2021-3.pdf>

46.Омошев, Т.Т. Кыргыз Республикасынын айыл чарбасын өнүктүрүүнүн негизги көрсөткүчтөрүнүн динамикасын макроэкономикалык талдоо. . [Текст] / Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К. // ISSN 1694-5913 Научно-популярный периодический журнал «Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова» №2, 2022. 21-25.

<https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2022-2.pdf>

47.Омошев, Т.Т. Евразиялык биримдиктеги өлкөлөрдө ишкердикти каржылык колдоонун абалын талдоо. [Текст] / Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К., Камаров Н.Б. // ISSN 1694-5913 Научно-популярный периодический журнал «Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова» №3, 2022. 22-27. <https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2022-3.pdf>

48.Омошев, Т.Т. Зеленая экономика и зеленая фискальная политика в Кыргызстане. [Текст] / Омошев Т.Т., Чиколар Э. // ISSN 1694-5913 Научно-популярный периодический журнал «Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова» №4, 2022. 67-77.

<https://mnu.kg/wp-content/uploads/2023/02/vestnik-№4-2022.pdf>

49.Омошев Т.Т., Функционирование экономических процессов аграрного сектора экономики Кыргызстана в современных условиях [Текст] / Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К. // Бюллетень науки и практики. 2022. Т. 8. № 6. С. 562-568. 562-568.

<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48711619>

50.Омошев Т.Т., Водные ресурсы и гидроэнергетический потенциал Кыргызстана в рамках зеленой экономики.[Текст] / Омошев Т.Т., Юлдашев Д.Л., Чиколар Э. // ISSN 1694-5913 Научно-популярный периодический журнал «Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова» №2, 2023. 85-92. https://mnu.kg/wp-content/uploads/2023/06/vestnik-2_2023_inter.pdf

51.Омошев Т.Т., Оптимизация экономического роста показателей субъектов сельского хозяйства региона. [Текст] / Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К. // ISSN 1694-5913 Научно-популярный периодический журнал «Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова» №3, 2023. 271-278. https://mnu.kg/wp-content/uploads/2025/02/vestnik_3_2023-1.pdf

52.Омошев Т.Т., Оптимизация системы управления растениеводством и животноводством в Кыргызской Республике в современных условиях [Текст] / Омошев Т.Т., Омурзаков С.А., Сулайманова Д.К. Бюллетень науки и практики. 2025. Т.11.№2. 378-386. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=80347128>

53.Omoshev, T. Optimization of Production and Realization of Main Types of Crop Production on the Basis of Modeling. /Gulamzhan M. Mamaturdiyev, Tologon T. Omoshev, Dilaram K. Sulaimanova, Aktalina B. Torogeldiyeva, Elmira S. Kokuyeva// ISSN 1816-949X Journal of Engineering and Applied Sciences 14(14), 4826-4833, 2019. 4826-4833. <https://medwelljournals.com/abstract/?doi=jeasci.2019.4826.4833>

54. Omoshev, T. Determining the Quality of Services and Measuring It via Environmental Indicators /Omoshev, T. Andrey A. Bezhovets, Elena V. Gubkina/ Geo-Economy of the Future Sustainable Agriculture and Alternative Energy First Online: 08 June 2022 pp 205–210. [https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85160708680&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&sot=anl&sdt=aut&s=AU-ID%28"Omoshev%2C+Tologon+T."+58298001500%29&sessionSearchId=614cf30a013f2cfe3b989cb4d578ebda&relpos=1](https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85160708680&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&sot=anl&sdt=aut&s=AU-ID%28)

55. Omoshev, T. Green technologies of the agro-industrial complex as the main element of increasing the competitive innovative development of Central Asia. / Omoshev, T. Zhoroeva, A. Abyshov, I. Kaparova, G. Mamyrkulova, D.// Scientific Horizons, 27(12), 103–115/ [https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85215540696&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&sot=anl&sdt=aut&s=AU-ID%28"Omoshev%2C+Tologon+T."+58298001500%29&sessionSearchId=614cf30a013f2cfe3b989cb4d578ebda](https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85215540696&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&sot=anl&sdt=aut&s=AU-ID%28)

56.Омошев, Т.Т. Проблемы продуктового обеспечения продовольственной безопасности и некоторые аспекты его оптимизации [Текст] / Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К. // Монография, Жалал-Абад, 2020. 184 стр. 11,5 п.л. <https://cloud.mail.ru/public/gDj2/hhRNnYfMv>

57.Омошев, Т.Т. Совершенствование и оптимизация экономического роста на основе моделирования экономических процессов аграрного сектора [Текст] / Омошев Т.Т., Сулайманова Д.К. // Монография, Жалал-Абад, 2021. 224 стр. 14 п.л. <https://cloud.mail.ru/public/wC6e/ahvTXXDKH>

Омошев Тологон Тенировичтин 08.00.06 – улуттук жана аймактык экономика адистиги боюнча экономика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган “Агроөнөржай комплексиндеги илимий-техникалык прогрессти маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде божомолдоонун аймактык көйгөйлөрү” аттуу диссертациялык ишинин

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: Илимий-техникалык прогресс, инновациялар, маалыматтык-коммуникациялык технологиялар, айыл чарбасы, өсүмдүк өстүрүүчүлүк, мал чарбачылыгы, инвестициялар, болжолдоо, экономика, башкаруу, өнөр жай, социалдык коргоо, экономикалык механизмдер, изилдөө, каржылоо, баалоо, талдоо, оптималдаштыруу

Диссертациялык изилдөөнүн максаты болуп болуп маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде Кыргыз Республикасынын агроөнөр жай комплексинде илимий-техникалык прогрессти башкаруу тутумунун абалын жана аны өркүндөтүүнүн теориялык-методологиялык жана уюштуруучулук-усулдук жактан изилдөө, Кыргызстандын экономикасын өнүктүрүүгө олуттуу салым кошо турган экономикалык үлгү түрүндө түзүлгөн мамлекеттик саясаттын натыйжалуу иштешин камсыз кылуу саналат.

Изилдөөнүн объектиси - маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын өнүгүү шартында Кыргыз Республикасынын агроөнөр жай комплексиндеги илимий-техникалык прогрессти божомолдоо.

Изилдөөнүн предмети болуп учурдагы рынок мамилелеринин шарттарында Кыргыз Республикасынын агрардык секторундагы экономикалык жараяндарды экономика-математикалык моделдөөнүн негизинде агрардык секторду өстүрүүнү өркүндөтүүнүн жана оптималдаштыруунун жана аны башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатуунун комплекстүү методологиясы саналат.

Изилдөөнүн ыкмалары. Изилдөө жараянында анализ жана синтез, индукция жана дедукция, тутумдуулук жана комплекстүүлүк сыяктуу таанып-билүүнүн жалпы илимий ыкмалары колдонулуп, диссертациялык иштин жаңы жоболорун негиздөө үчүн тарыхый жана логикалык ыктоолордон, ошондой эле анык усулдук эрежелеринен жана экономикалык-статистикалык талдоонун эрежелеринен пайдаланылды.

Изилдөөнүн жыйынтыктары: максатка жетүү үчүн, илимий-техникалык прогрессти башкаруунун экономикалык мазмуну жана региондордун агроөнөр жай комплексинин ишинин жыйынтыктары болуп эсептелген көптөгөн маселелердин комплекси изилденди, аныкталды жана рыноктун калыптануу шартында региондук экономиканын агрардык секторунда экономикалык жөнгө салуунун өзгөчөлүктөрү системалаштырылды; региондун агроөнөр жай комплексинин ишмердүүлүгүн башкаруу системасында өндүрүш чыгымдарын божомолдоо боюнча теориялык жана методологиялык жоболор иликтенди; агроөнөр жай комплексинде өндүрүштүн өнүгүү деңгээли бааланды жана экономиканын агрардык секторунун субъекттеринин иштөө көрсөткүчтөрүнө негизги факторлордун сандык таасири аныкталды; айыл чарбасындагы өндүрүштүк чыгымдарды башкаруунун учурдагы деңгээлине баа берилди жана агроөнөр жай комплексинин ишмердүүлүгүнүн жыйынтыктарын өнүктүрүүнүн белгиленген тенденциялары ачылды; системалык анализди жүргүзүүнүн алгоритми иштелип чыкты жана моделдөөнүн негизинде өндүрүштүк чыгымдардын деңгээли жана айыл чарба уюмунун ишинин натыйжалары оптималдаштырылды; өндүрүштүк чыгымдарды башкаруунун заманбап механизм жана Кыргыз Республикасынын региондорунун экономикасынын агрардык секторунун субъекттеринин ишинин натыйжаларын калыптандыруу үчүн методикалык сунуштар иштелип чыгылды.

Колдонуу чөйрөсү жана деңгээли. Кыргыз Республикасынын агроөнөр жай комплексиндеги илимий-техникалык прогрессти маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде башкаруу тутумунун абалын жана аны өркүндөтүүнүн жолдорун теориялык-методологиялык жана уюштуруу-усулдук изилдөөлөрдүн жыйынтыгы боюнча автор тарабынан иштелип чыккан сунуштар ата мекендик экономиканын инновациялык өнүгүүсүнүн темпин кыйла тездете алат.

Диссертациянын материалдарын ишке киргизүү кыска, орто жана узак мөөнөттүү аймакты өнүктүрүү стратегияларын жана программаларын иштеп чыгууга, айыл чарбасындагы инновациялык ишмердүүлүктүн жардамында экономикалык өсүүнү божомолдоого мүмкүндүк берет. Алынган жыйынтыктар, методологиялык ыктоолор жана сунуштамалар өсүмдүк өстүрүү жана мал чарбачылыгы менен алектенишкен дыйкан чарбалары тарабынан, ошондой эле мамлекеттик бийликтин бардык деңгээлдеги аткаруу органдары тарабынан ишке орноштуруу саясатын иштеп чыгууда жана ишке ашырууда жана эмгек рыногун жөнгө салууда, аймактык бийлик органдары тарабынан Кыргызстандын экономикасынын агрардык секторундагы ишканалардын практикалык ишмердүүлүгүндөгү жаңы типтеги адистик потенциалды социалдык-экономикалык өнүктүрүүнүн келечектүү программаларын иштеп чыгууда колдонулуусу мүмкүн.

Резюме

к диссертации **Омошева Тологона Тенировича на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.06 - национальная и региональная экономика «Региональные проблемы прогнозирования научно-технического прогресса в АПК на основе информационно-коммуникационных технологий»**

Ключевые слова: научно-технический прогресс, инновации, информационно-коммуникационные технологии, сельское хозяйство, растениеводство, животноводство, инвестиции, прогнозирование, экономика, управление, промышленность, социальная защита, экономические механизмы, исследования, финансирование, оценка, анализ, оптимизация

Целью диссертационного исследования является изучение состояния системы управления научно-техническим прогрессом в агропромышленном комплексе КР на основе информационно-коммуникационных технологий и ее совершенствование с теоретико-методологической и организационно-методической точки зрения, а также обеспечение эффективного функционирования государственной политики, сформированной в виде экономической модели, которая внесет существенный вклад в развитие экономики КР.

Объектом исследования является прогнозирование научно-технического прогресса в агропромышленном комплексе КР в контексте развития информационно-коммуникационных технологий.

Предметом исследования является комплексная методология разработки и оптимизации развития аграрного сектора и повышения эффективности его управления на основе экономико-математического моделирования экономических процессов в аграрном секторе КР в условиях современных рыночных отношений.

Методы исследования. В процессе исследования применялись такие общенаучные методы познания, как анализ и синтез, индукция и дедукция, системность и комплексность; использовались исторический и логический подходы к обоснованию новых положений диссертационной работы, а также конкретные методические приемы и способы экономико-статистического анализа.

Результаты исследования: Для достижения цели были исследованы огромный диапазон вопросов, основными направлениями которых являются: определено экономическое содержание управления научно-техническим прогрессом и результатами деятельности предприятия АПК регионов и систематизированы особенности экономического регулирования в аграрном секторе экономики региона в условиях формирования рынка; выделены экономическая природа, эволюция и обзор мнений представителей экономических школ на НТП, инновацию, ИКТ и исследованы теоретические и методические положения прогнозирования затрат производства в системе управления деятельностью субъектов АПК региона; оценена уровень развития производства агропромышленного комплекса и выявлено количественное влияние основных факторов на результативные показатели деятельности субъектов аграрного сектора экономики; дана оценка современного уровня управления производственных затрат в сельском хозяйстве и выявлены сложившиеся тенденции развития результатов деятельности агропромышленного комплекса; разработан алгоритм проведения системного анализа и оптимизирована уровень производственных расходов и результатов деятельности сельскохозяйственной организации на базе моделирования; разработаны методические рекомендации по формированию современного механизма управления издержками производства и результатами деятельности субъектов аграрного сектора экономики регионов Кыргызской Республики.

Сфера и уровень применения: Разработанные автором предложения по результатам теоретико-методологических и организационно-методических исследований состояния и совершенствования системы управления научно-техническим прогрессом в АПК Кыргызской Республики на основе информационно коммуникационных технологий способны значительно ускорить темпы инновационного развития отечественной экономики.

Реализация материалов диссертации позволяет: разрабатывать стратегии и программы регионального развития на кратко-, средне- и долгосрочный период; прогнозировать экономический рост посредством инновационной деятельности в сельском хозяйстве. Полученные результаты, методологические подходы и рекомендации могут быть использованы крестьянскими хозяйствами по растениеводству и животноводству, а также исполнительными органами государственной власти на всех уровнях при разработке и проведении политики занятости и регулировании рынка труда, региональными органами управления при разработке перспективных программ социально-экономического развития кадрового потенциала нового типа в практической деятельности предприятий аграрного сектора экономики Кыргызстана.

Summary

for the dissertation of Omoshev Tologon Tenirovich for the degree of Doctor of Economics in the direction 08.00.06 - national and regional economy "Regional problems of forecasting scientific and technological progress in the agro-industrial complex on the basis of information and communication technologies"

Keywords: scientific and technological progress, innovations, information and communication technologies, agriculture, crop production, livestock farming, investments, forecasting, economics, management, industry, social protection, economic mechanisms, research, financing, assessment, analysis, optimization

The purpose of the dissertation research is to study the state of the scientific and technological progress management system in the agro-industrial complex of the Kyrgyz Republic based on information and communication technologies and its improvement from a theoretical, methodological and organizational-methodological point of view, as well as ensuring the effective functioning of the state policy formed in the form of an economic model that will make a significant contribution to the development of the economy of the Kyrgyz Republic.

The object of the study is forecasting scientific and technological progress in the agro-industrial complex of the Kyrgyz Republic in the context of the development of information and communication technologies.

The subject of the study is a comprehensive methodology for the development and optimization of the agricultural sector and increasing the efficiency of its management based on economic and mathematical modeling of economic processes in the agricultural sector of the Kyrgyz Republic in the context of modern market relations.

Research methods. In the process of research, such general scientific methods of cognition as analysis and synthesis, induction and deduction, consistency and complexity were used; used the historical and logical approaches to substantiate the new provisions of the dissertation work, as well as specific methodological techniques and methods of economic and statistical analysis.

Research results: To achieve the goal, a huge range of issues were investigated, the main areas of which are: the economic content of the management of scientific and technological progress and the results of the activity of the enterprise of the agro-industrial complex of the regions was determined and the features of economic regulation in the agrarian sector of the regional economy in conditions of market formation were systematized; the economic nature, evolution and review of the opinions of representatives of economic schools on scientific and technological progress, innovation, ICT are highlighted and the theoretical and methodological provisions for forecasting production costs in the management system of the activities of the agro-industrial complex of the region are investigated; the level of development of production of the agro-industrial complex was assessed and the quantitative influence of the main factors on the performance indicators of the subjects of the agrarian sector of the economy was revealed; an assessment of the current level of management of production costs in agriculture is given and the established trends in the development of the results of the activity of the agro-industrial complex are revealed; an algorithm for carrying out a system analysis was developed and the level of production costs and results of the activity of an agricultural organization was optimized on the basis of modeling; methodological recommendations were developed for the formation of a modern mechanism for managing production costs and the results of activities of the subjects of the agrarian sector of the economy of the regions of the Kyrgyz Republic.

Scope and level of application: The proposals developed by the author based on the results of theoretical-methodological and organizational-methodological studies of the state and improvement of the system for managing scientific and technological progress in the agro-industrial complex of the Kyrgyz Republic on the basis of information and communication technologies can significantly accelerate the pace of innovative development of the domestic economy.

The implementation of the dissertation materials allows: to develop strategies and programs of regional development for the short, medium and long term; predict economic growth through agricultural innovation. The results obtained, methodological approaches and recommendations can be used by peasant farms in crop and livestock production, as well as by executive bodies of state power at all levels in the development and implementation of employment policies and labor market regulation, by regional authorities in the development of promising programs for the socio-economic development of human resources. a new type in the practical activities of enterprises in the agricultural sector of the Kyrgyz economy.

Подписано к печати 25.03.2025 г.
Формат 60x84x1/16. Усл. печ. л. 3.
Печать лазерная. Заказ № 24-03. Тираж 100 экз.
Отпечатано: Центр оперативной полиграфии
г. Жалал-Абад, ул. Жени-Жок, 30-А
Тел.: _____, e-mail: _____